

Socializacijska teorija Talcotta Parsons: Oris in analiza socializacijskega modela

VESNA V. GODINA

POVZETEK

Tekst predstavlja socializacijski model Talcotta Parsons in to kot enega izmed dveh najpomembnejših delov Parsonsove socializacijske teorije.

Prvi del analizira bipolarnost kot bistveno značilnost Parsonsovega socializacijskega modela. Izpostavljena je njena navezava na proces reprodukcije družbe, podrobneje pa sta orisana tudi mikro in makro nivo analize socializacijskega procesa.

V drugem delu je podana vsebinska analiza mikro nivoja socializacije, pri čemer se analiza osredotoča na proces socialnega učenja, objektne odnose, dispozicije za potrebe in še nekatere druge ključne koncepte Parsonsovega konceptualiziranja individualne socializacije.

Tretji del teksta prikazuje Parsonsovo razumevanje odmikov od idealnega poteka socializacijskega procesa, v četrtem pa je prikazana konkretizacija sheme AGIL za socializacijski proces.

ABSTRACT

THE SOCIALIZATION THEORY OF TALCOTT PARSONS: OUTLINE AND ANALYSIS OF A SOCIALIZATION MODEL

The socialization model of Talcott Parsons is presented in the text as one of the two most important parts of Parsons's socialization theory.

The first part of the text contains an analysis of bipolarity, which is an essential characteristic of Parsons's socialization model. Its relationship with social reproductive processes is pointed out, while the micro and macro levels of the socialization process analysis are also outlined in greater detail.

The second part contains a content analysis at the micro level of socialization, where analysis concentrates on the process of social learning, object relations, needs - disposition and certain other basic concepts of Parsons's conceptualization of an individual's socialization.

The third part describes Parsons's understanding of discrepancies between actual and ideal socialization process, while a concrete AGIL scheme of the socialization process is presented in the fourth part of the text.

Socializacijska teorija Talcotta Parsonsa ima v okviru socioloških socializacijskih teorij poseben, rekli bi lahko celo privilegirani položaj. Razlog gre iskati v naslednjem: če ima socializacija kot družboslovni koncept svojo legitimiteto v toliko, v kolikor si za lastni predmet zastavi razlago integrativne funkcije, ki jo ta proces vrši za socialne sisteme (cf. Frey 1974: 1-5), potem gre gotovo prav Parsonsu temeljna zasluga, da je konceptu socializacije to legitimiteto podelil. Vsaj od Parsonsa dalje je namreč sprejeto dejstvo, da socializacija za družbo vrši neko ključno integrativno funkcijo, brez katere bi družbi ne bil mogoč niti obstoj, niti trajanje skozi prostor in čas.

V tem smislu Parsonsova socializacijska teorija velja danes za klasično. To je v teoriji socializacije jasno razvidno vsaj iz dveh dejstev: najprej skozi to, da pregledi različnih socializacijskih modelov Parsonsovega praviloma vedno dokaj podrobno obravnavajo (tudi in kadar izpuščajo druge sociološke pristope)¹; pa tudi skozi enačenje sociološke analize s Parsonsovo analizo socializacije je to dobro razvidno.²

In kljub temu, da je tovrstno enačenje danes docela neustrezno, Parsonsov socializacijski model še vedno predstavlja najpomembnejšo sociološko analizo socializacijskega procesa, funkcionalistični sistemsko teoretični koncept akcije pa vladajočo sociološko socializacijsko teorijo (cf. Busch 1985:95; Mühlbauer 1980, Gottschlach 1985; Hurrelmann 1986; Griese 1976; Tillman 1989; Baldwin 1974; Frey 1974; Langenheder 1976; Gilgenmann 1986; Schlottmann 1976; Silbereisen 1986; Hurrelmann, Mürmann, Wissinger 1986; idr.)

In verjetno se gre strinjati z mnenjem, da je enega od razlogov za to treba iskati v dejstvu, da Parsonsova analiza ni pustila problema osebnosti zunaj, temveč ga je pritegnila v sociološke socializacijske preudarke (cf. Busch 1985: 95).

Parsons je v svoji zastavitvi povezal vrsto kasičnih teoretskih predpostavk, med katerimi so osrednjega pomena predpostavke Durkheima, Webra, Meada, Freuda in funkcionalistične kulturne antropologije.³ Omenjajo pa se tudi vplivi naravoslovnih znanosti, posebej fiziologije.⁴

V vsebinskem smislu Parsonsovo socializacijsko teorijo sestavlja dvojje: najprej sam socializacijski model (torej idealnotipski model poteka socializacijskega pro-

1 Med pregledi in analizami razvoja socioloških socializacijskih teorij sem naletela le na enega, ki Parsonsovo v celoti izpušča. Gre za zgodovinski oris razvoja socializacijskih teorij Johna A. Clausena: *A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research* (1973). Morda je tipično, da gre prav za ameriški vir, kajti kot zanimivost naj omenim, da je v različnih kulturno-nacionalnih okvirih recepcija Parsonsa izrazito različna. Za anglosaksonsko področje je tako značilno, da se Parsonsovo teorijo obravnava praviloma v okviru teorij "child-development"; primerjaj npr. Baldwinovo delo *Theorien primärer Sozialisationsprozesse* (1974), ki je v originalu izšlo kot *Theories of Child Development* (1967). Najbolj obsežne in tudi najkvalitetnejše analize Parsonsove socializacijske teorije pa prihajajo iz nemškega prostora, za katerega je značilno intenzivno in kontinuirano ukvarjanje s Parsonsom, ki je bilo za nemško socializacijsko teorijo v veliki meri celo konstitutivno. "Zgodovina sociološkega socializacijskega raziskovanja v Zvezni republiki Nemčiji je v pomembnem izseku jasno zaznamovana s spoprijemom s socializacijsko teorijo *Talcotta Parsonsa*". (Geissler 1979:267.)

2 Tako npr. sociološki pristop s Parsonsovim eksplicitno izenačuje Baldwin v že omenjenem delu (1974). Drugi avtorji počnejo to nekoliko bolj implicitno - govorijo o sociološkem pristopu v socializacijski teoriji, mislijo pa na Parsonsa (cf. Busch 1985; Gottschlach 1985; Griese 1976; Frey 1974).

3 Od Durkheima naj bi Parsons prevzel predvsem predpostavko o osebnosti kot socializiranem posamezniku, od Webra predvsem predpostavko o pomenu vrednot za družbene procese, na G.H. Meada naj bi se naslonil predvsem pri razlagi procesa interakcije med egom in alterjem. Najpomembnejša pa sta gotovo vpliva Freuda in pa kulturne antropologije. Prav z naslonitvijo na Freuda naj bi Parsonsu uspelo razdelati zanj značilno koncepcijo personalne strukture in njenega razvoja. Najpomembnejšo vlogo naj bi pri tem imel koncept *Objektbeziehungen*. Prevzame pa Parsons od Freuda še mnogo več: metodološki model, strukturo personalnega sistema, razvojni vidik petih temeljnih faz itd.

cesa), potem pa še Parsonsova analiza poteka individualne socializacije na mikro ravni (poteka, ki in kakor je zavezan sosledju faz vsakokratnega individualnega učlovečenja, pri čemer Parsons to analizo pelje skozi sosledje oralne, postoralne, ojdipovske, faze latence, adolescence, študija in kasnejše socializacijske faze). Na tem mestu se bomo v nadaljevanju ukvarjali le s prvim zgoraj omenjenim delom Parsonsove socializacijske teorije - namreč z orisom in analizo Parsonsovega socializacijskega modela.

1. BIPOLARNI PRISTOP

a) Socializacija in proces reprodukcije družbe

Za celotno Parsonsovo socializacijsko teorijo je izhodiščna in zavezujoča navezava socializacije na procese obstoja in reprodukcije družbe. Parsons proces socializacije eksplicitno opredeli kot pogoj obstoja in reprodukcije družbe kot socialnega sistema: "Če k temu dodamo še dovolj dolgo trajanje, ki transcendirajo življenjsko obdobje normalnega človeškega individua, postaneta obnavljanje skozi biološko reprodukcijo in socializacijo prihajajočih generacij esencialna aspekta takšnega socialnega sistema (namreč družbe - op. V.G.V.)." (Parsons 1951:19.) Prav ta navezava socializacijskega procesa na procese reprodukcije družbe kot socialnega sistema predstavlja najbolj obči okvir Parsonsovega socializacijskega modela. In prav na to zvezo se tudi misli, ko se Parsonsov socializacijski model označuje kot sociološki.⁵

Sam Parsons lastno naslonitev na Freudovo teorijo ocenjuje takole: "Pomen te psihološke teorije je v tem, da predstavlja tako metodološki model za teorijo socialnega sistema, kot tudi, da prispeva eno najbistvenejših komponent te teorije" (Parsons 1968:50). B.Nelson pa v tej zvezi pripominja: "On (Parsons - op. V.G.V.) je ostal eden od najbližnjih učencev in prijateljev psihoanalize, kar se jih je kdaj pojavilo v tej deželi. Vprašati bi se bilo celo mogoče, ali sploh obstaja katerikoli živeči sociolog, ki bi storil toliko kot on za integracijo Freudov obsežno teorijo človeške akcije in socialnega sistema." (citirano po Busch 1985:95). Pri Parsonsu gre v tem smislu za "sociološko recepcijo Freuda" (ibidem: 128). To slejkoprej dokazuje tudi vrsta Parsonsovih razprav, v katerih se podrobno ukvarja s posameznimi problemi psihoanalitične teorije (cf. Parsons 1964:79, op.2).

Tudi kulturno antropologijo je sam Parsons navajal kot pomemben vir sistemske teorije, celo kot predhodnika le-te (1968:50). Od nje je prevzel predvsem njen makrosociološki pristop, kjer izhodišče študija odnosa med družbo in posameznikom predstavlja družbeno-kulturni kontekst, vez med njima pa kulturne vrednote. Posebno izrazita je v tem smislu naslonitev na "culture- personality" študije, ki jasno izpostavljajo pomen celotnega družbeno-kulturnega konteksta za oblikovanje osebnosti. Obe navedeni naslonitvi vsaka zase predstavljata ključne nastavke Parsonsove makrosociološke (kulturna antropologija) in mikrosociološke (psihoanaliza) analize. Podrobneje o navedeni problematiki glej že navedeno Buschovo (1985) in Geisslerjevo (1979) študijo, delo K.R. Mühlbauerja *Sozialisation* (1980:61 in dalje), delo W. Gottschlacha (1985:60 in dalje). Najcelovitejšo in najkvalitetnejšo analizo odnosov Parsonsove teorije do navedenih avtorjev in šol pa je najti v Alexander J.C.: *Theoretical Logic in Sociology* (1984). Pri samem Parsons pa s tem v zvezi primerjaj vire: Parsons 1945:57-59; Parsons 1968:50-51; Parsons 1977:1-77.

4 Tu se omenja predvsem vpliv L.J. Hendersona, harwardskega fiziologa, od katerega naj bi Parsons prevzel pojma struktura in funkcija (cf. Mühlbauer 1980:61). Parsons Hendersona tudi sam navaja kot vir (Parsons 1945:56; 1977:7,8,118-122).

5 Tako ga npr. označuje tudi Baldwin (1974), s čimer misli na to, da se pri Parsons na razvoj otroka gleda kot na posebni aspekt funkcij socialnega sistema in ne kot na odraščanje individua (ibid.:261). "Gledano iz tega zornega kota, pa se kažejo problemi individua in otroškega razvoja drugače, kot se kažejo individualnim psihologom". (ibid.: 263). To pa po Baldwinovemu mnenju zahteva tudi razširitev psihološkega pojmovanja vsebine socializacijskega procesa: "V psihologiji smo se tako navadili na to, da socializacijo razumemo v omejenem smislu pridobivanja vrednot staršev, da včasih docela pozabimo širino njenih zahtev" (ibid.: 273). Geissler pa npr. s tem v zvezi pravi, da gre proučevanje socializacije s sociološkega zornega kota pri Parsons za razumevanje kot proučevanje socializacije z zornega kota socialnega in kulturnega sistema (cf. 1979:270).

b) Bipolarni model

Parsons navedeno funkcijo socializacije kot pogoja reprodukcije družbe tudi konkretizira. Konkretizira jo na dveh nivojih: na nivoju socialnega in na nivoju personalnega sistema. Frey tako sumira, da Parsons proučuje:

"a) socializacijo kot družbeno institucijo,

b) socializacijo kot kategorijo individualnega obnašanja" (1974:4).

Tudi sam Parsons govori o dveh zornih kotih proučevanja socializacije docela eksplicitno, ko pravi: "Na vseh stopnjah socializacijskega procesa določa s sociološke plati ta vidik interpretacije esencialni koncept *vloge*. S strani osebnosti pa se lahko uporabi korespondenčen koncept *relacijskih potreb...*" (Parsons 1964:82). V tem smislu v proučevanju socializacije oba navedena koncepta zadobita centralni pomen.

Jedro bipolarnosti je torej zaobseženo v dvojnosti zornih kotov (in ne dvojnosti procesov); pri proučevanju z zornega kota socialnega sistema stopi v ospredje neka povsem druga funkcija socializacije kot pri proučevanju z zornega kota personalnega sistema (cf. Parsons 1951:207).

In kateri sta ti dve temeljni funkciji socializacijskega procesa? Z zornega kota socialnega sistema je to funkcija uvajanja in razporejanja nove generacije posameznikov na institucionaliziran sistem statusov in vlog, kar je direktni pogoj za reprodukcijo družbe. Z vidika personalnega sistema pa je temeljna funkcija socializacije opredeljena z rešitvijo naloge, ki je bila izpostavljena ob koncu razpravljanja o personalnem sistemu: gre za to, da se skozi ontogenetični razvoj ponotranjijo določeni vrednotni obrazci, ki kot bistveni dejavnik vplivajo na oblikovanje takšnih dispozicij za potrebe, ki so skladne s pričakovanji socialnega sistema v zvezi z vlogami; na tej ravni se torej realizira stik med personalnim in socialnim sistemom, realizira se "formula transformacije" socialnega v personalni sistem, s čimer socializacija posredno realizira nujni pogoj reprodukcije vsake družbe (cf. Parsons 1951:540).

Vsaki od navedenih funkcij v Parsonovem socializacijskem modelu ustreza tudi eden od dveh za socializacijo ključnih procesov: socialno učenje na strani personalnega in alokacija na strani socialnega sistema. Socialno učenje je tako jedro procesa socializacije, analiziranega z zornega kota posameznika; alokacija pa je jedro tega istega procesa, analiziranega z zornega kota družbe.⁶ Realizacija navedenih funkcij pomeni tudi realizacijo obeh temeljnih ciljev socializacije; le če in v kolikor se ta dva cilja realizirata, v toliko se realizira socializacija kot nujni pogoj reprodukcije družbe in s tem tudi reprodukcija družbe same (cf. Frey 1974:10).

Prav v tem smislu je mogoče imeti Parsonsovo teorijo socializacije za bipolarno.⁷

Poleg različnih zornih kotov pa je treba izpostaviti tudi tisto, kar je obema zornima kotoma analize socializacije skupnega - namreč to, da gre tako pri makro kot pri mikro nivoju za analizo procesov integracije (funkcija "I"). Pri makro nivoju je v ospredju problem integracije personalnega v socialni sistem (pri čemer ima ključno

⁶ Opozoriti velja, da ta razmejitev po zornih kotih v glavnem sovпада tudi z delitvijo socializacije na primarno in sekundarno: primarna socializacija je predvsem interiorizacija, sekundarna pa predvsem alokacija (cf. Parsons 1951, 1964 idr.).

⁷ Ta bipolarnost v resnici zadeva Parsonsovo ambicijo, v lastni socializacijski teoriji doseči sintezo mikro- in makro- socializacijske perspektive (cf. Hurrelmann 1986:41). Nekateri avtorji pa bipolarnost Parsonsove socializacijske teorije navezujejo na dvojnost Parsonsove teorije nasploh. Tako npr. Mühlbauer ugotavlja s tem v zvezi popolno kontinuiteto: Parsonsovo teorijo označuje dvojnost interesa: po eni strani Parsonsa zanima delovanje socialnega sistema, po drugi pa delovanje personalnega sistema (1980:62). Oba vidika sta ključna za Parsonsovo teorijo akcije. Se pa na tem mestu odpira tudi vprašanje odnosa med Parsonsovo teorijo akcije in socializacijsko teorijo.

mesto, kot smo videli, koncept vloge), pri mikro nivoju pa gre predvsem za problem integracije v okvirih samega personalnega sistema.⁸

c) Makro raven socializacije

In kako Parsons konkretizira problem integracije, ki jo mora socializacija realizirati na makro ravni? Skozi koncept alokacije. Osnovni problem integracije med personalnim in socialnim sistemom vidi namreč Parsons v naslednjem: socialnemu sistemu stoji nasproti kontingent posameznikov oziroma personalnih sistemov, ki jih je treba zato, da bi socialni sistem lahko trajal, razporediti na za sistem vitalno strukturo statusov oziroma vlog. "Ta proces distribucije significantnih objektov znotraj sistema vlog bomo poimenovali alokacija. Obstajajo trije konteksti problema alokacije ...: 1) alokacija oseb, t.j. akterjev med vloge; 2) alokacija pripomočkov; in 3) alokacija nagrad." (Parsons 1951:114.)

Socializacija na makro ravni seveda razrešuje nalogo prvega vidika alokacije - alokacije oseb; povsem v skladu z ugotovitvijo, da je z zornega kota socialnega sistema primarni problem alokacije regulacija "toka" posameznikov v sistem vlog (cf. Parsons 1951:117).

Prav to porazdelitev "toka" posameznikov v sistem vlog pa Parsons neposredno opredeli kot makro nivo socializacije: "Alokacija oseb med socialne vloge v socialnem sistemu in proces socializacije posameznikov so povsem jasno isti procesi, gledani z različnih perspektiv. Alokacija je proces, gledan iz perspektive funkcionalne signifikance socialnega sistema kot sistema. Socializacija (posameznika - op. V.G.V.) pa je po drugi strani proces, gledan v terminih motivacije individualnih akterjev." (Parsons 1951:207.)⁹

Seveda pa možnost alokacije posameznikov v socialnem sistemu lasten sistem vlog skriva v sebi še neko drugo predpostavko: uspe namreč lahko samo in le, če so posamezniki usposobljeni za realizacijo teh vlog. "Z vidika družbe je socializacija bistvena za ohranitev njene sposobnosti za življenje. To seveda ne pomeni, da starši svoje otroke zavestno vzgajajo tako, da bi služili prihodnji dobrobiti družbe; pomeni zgolj to, da bi družba, v kolikor bi njene vzgojne metode ne proizvajale odraslih, ki

8 Morda je zanimivo izpostaviti tudi to, da Parsons skladno s povedanim dvojnost perspektive izpostavi npr. tudi na ravni agentov socializacije. "Socializacijski agent v katerikoli pomembnejši etapi procesa igra dualno vlogo, v dveh sistemih socialne interakcije. Po eni strani sodeluje z otrokom na ravni, ki je primerna fazi, za katero gre, kot je to primer stika mati - otrok skozi ljubezen v predojdipovski fazi. Po drugi strani pa - v tem primeru mati - participira tudi v celotnem sistemu štirih vlog v družini." (Parsons 1964:71). Parsons to dvojnost izpostavlja tudi na drugih mestih. Tako npr. v analizi šolske socializacije ugotavlja, da je "zelo važno ločevati... socializacijo individua od selektivne alokacije kontingentov za bodoče vloge" (1982:82); zato na istem mestu šolo opredeli kot "agent socializacije in alokacije" (ibid.: 69). Hkrati pa jasno izpostavi, da je tisto, kar oba vidika ločuje, zorni kot individua (socializacije) oz. družbe (alokacija) (ibid.:82).

9 Tako razumljen koncept alokacije je značilen predvsem za Parsonsova zgodnejša dela; veže se na koncept virov (resources). V poznih delih je doživel reformulacijo. Podrobneje o tem glej Alexander J.C. (1984:121, 376 idr.).

Po mnenju nekaterih avtorjev je mogoče tako zastavljen problem še bistveno bolj konkretizirati. Po Freyu (1974:16) bi bilo tako s tem v zvezi mogoče zastaviti naslednja vprašanja, ki so sicer v proučevanju socializacije praviloma zapostavljena: katere institucije in organizacije rešujejo problem alokacije; kako dobro se ta funkcija realizira; kakšne vrste so te institucije (npr. pravni sistem, gospodarske institucije ipd.); kakšna je struktura teh organizacij; na kakšne načine se medsebojno povezujejo itd. Kot ploden pa se zastavi tudi kriterij ločevanja institucij alokacije od institucij socialne kontrole (posebej v luči odnosov med socializacijo in socialno kontrolo).

ustrezajo njenim vlogam in sistemu, ali razpadla ali pa bi se nujno spremenila. Ohranitev socialnega sistema skozi serije generacij pomeni *de facto*, da so otroci tako kot njihovi starši vzgojeni za funkcijo v sistemu. Tako se socializacija pokaže kot ena od prevladujočih nalog za trajen socialni sistem... Predsvem socializacija predpostavlja produkcijo ustreznega števila ljudi s sposobnostmi za vloge v socialnem sistemu." (Baldwin 1974:273.)

d) Mikro raven socializacije

S tem pa smo se že premaknili na mikro raven Parsonsove analize socializacijskega procesa - na raven analize socializacije z zornega kota personalnega sistema. Osnovni problem, ki ga mora socializacija rešiti na tej ravni, je problem usposobiti posameznika za delovanje v okviru danih socialnih vlog. Videli smo že, da se ta problem veže na izoblikovanje ustreznih vrednotnih obrazcev oziroma dispozicij za potrebe, ki predstavljajo individualno plat pričakovanj v zvezi z vlogami.

Temu ustrezno Parsons tudi v svojih opredelitvah socializacije na individualni ravni posebej izpostavlja prav proces usposabljanja za delovanje v socialnih vlogah. "Pridobivanje orientacijskih rekvizitov za zadovoljivo delovanje v socialni vlogi je proces učenja, toda to ni učenje na splošno, temveč nek partikularen del učenja. Ta proces bomo imenovali proces *socializacije*, in motivacijske procese, s katerim se uresničuje, gledane v terminih njihove funkcionalne signifikance za interakcijske sisteme, *mehanizme socializacije*. To so mehanizmi, ki so vključeni v proces "normalnega" funkcioniranja socialnega sistema." (Parsons 1951:205.) Socializacija tako predstavlja "učenje vsake orientacije, ki ima funkcionalni pomen za delovanje sistema komplementarnih pričakovanj v zvezi z vlogami" (ibid.: 208:). S procesom socializacije tako akterji pridobivajo orientacije, ki so nujne za izvajanje njihovih vlog v socialnem sistemu, v kolikor jih niso že prej posedovali. (cf. ibid.: 481). "Socializacijsko funkcijo bi bilo mogoče strniti v razvoj udeležbe in sposobnosti posameznikov, ki so esencialni prerekviziti njihove bodoče aktivnosti v vlogi. Dolžnosti bi lahko po vrsti razdelili v dve komponenti: v udeležbo pri realizaciji splošnih *vrednot* družbe, in v dolžnosti za realizacijo specifičnega tipa vlog v okviru *strukture* družbe." (Parsons 1982:70.)¹⁰

Vendar pa Parsons po drugi strani socializacijo na ravni posameznika opredeli tudi širše. Tako npr. govori o socializaciji tudi kot o celotnem procesu razvoja osebnosti oziroma personalnega sistema: "socializacijo obravnavamo... kot proces, s katerim se proizvaja osebnost kot vir" (Parsons 1964:234); in še: "... vse človeške skupine imajo visoko organizirane osebnosti, ki morajo biti izgrajene s kompleksnimi procesi tiste vrste, ki jih imenujemo socializacija..." (ibid.: 263).¹¹ Torej bi bilo napak

¹⁰ V zvezi z takšnim opredeljevanjem socializacije je tudi Parsonsovo razumevanje agenta socializacije, ki je definiran kot "agent", skozi katerega se individualne osebnosti vzgajajo, da bi bile motivacijsko in tehnično adekvatne za realizacijo vloge odraslega" (ibidem). Opozoriti velja, da je z današnjega zornega kota takšno pojmovanje socializacije preozko, kar nekateri analitiki Parsonsove socializacijske teorije tudi povsem eksplicitno izpostavljajo (cf. Geissler 1979:270).

¹¹ V zvezi s takšnim širšim razumevanjem socializacije je tudi Parsonsovo govorjenje o socializaciji kot procesu pretvorbe surovega organizma v "osebnost" (Parsons 1964:68). Socializacija je v tem smislu razumljena kot proces, skozi katerega osebnost prejme večino svoje vsebine (ibid.: 82), oz. tudi kot proces, skozi katerega je izgrajen personalni sistem (1980:73). Drugi poudarek, ki prav tako dokazuje Parsonsovo širše razumevanje socializacije, pa je tisti, ki v zvezi s socializacijo izpostavlja prenos kulturne tradicije; tako Parsons govori o "... socializaciji prihajajočih generacij v obrazce kulture v obliki, ki je kompatibilna s transmisijo v stabilno, vendar variabilno nadaljujočo se kulturno tradicijo" (ibid.:46). Isto razumevanje socializacije kot inkulturacije je najti tudi še drugje (cf. Parsons, Shils 1967:18).

trditi, da Parsons ne ve, da je proces socializacije širši od procesa učenja elementov, ki so nujni za akterjevo funkcioniranje v vlogi.

Kako torej pojasniti to navidezno protislovnost v Parsonsovem razumevanju socializacije na personalni ravni?

Zdi se, da je edina zadovoljiva razlaga tista, ki izpostavi pomen poudarka: Parsons na mikro ravni s socializacijo razume celoten proces oblikovanja osebnosti oziroma celoten proces oblikovanja personalnega sistema; hkrati pa se v svoji analizi osredotoči ravno na "usposabljanje" za funkcioniranje v socialnih vlogah.¹² Ta "selekcija" ali "usmeritev pozornosti" je docela razumljiva, če se spomnimo mesta, ki ga ima koncept vloge kot točka stika med personalnim in socialnim sistemom. "Formulo transformacije" socialnega v personalni sistem je namreč mogoče razrešiti prav z analizo prevedbe pričakovanj v zvezi z vlogami v dispozicije za potrebe - natančno to pa je proces "usposabljanja" posameznika za vlogo. Upoštevač Parsonsov raziskovalni interes, je torej koncentracija pozornosti v individualni socializaciji na "usposabljanje" za vloge docela dosledna. Kaže pa še na neko drugo ključno dimenzijo Parsonsovega proučevanja socializacije: namreč na to, da je v analizi mikro ravni socializacije dominanten tisti vidik le-te, ki prispeva k razumevanju poteka socializacije na makro ravni. V tem smislu seveda gre za "zoženo optiko"; in v tem smislu je Parsonsov pristop resnično dosledno sociološki, izpeljan z zornega kota procesov reprodukcije družbe.¹³

2. VSEBINSKA ANALIZA MIKRO NIVOJA

a) Socialno učenje

Ne glede na dominantnost sociološkega zornega kota zato Parsons glavno pozornost svoje analize ne usmeri na makro socializacijski nivo, torej na proces alokacije, temveč na mikro socializacijski nivo, ki uspešnost prvega pogojuje.

Osnovni okvir analize procesa socializacije na mikro ravni Parsons predstavlja proces (socialnega) učenja. Le-to Parsons v osnovi razume kot odgovor na spremenjene situacijske pogoje, v katerih se znajde posameznik: "Učenje je opredeljeno najširše kot tista vrsta procesov, s katerimi akter pridobiva nove elemente akcijske orientacije, nove kognitivne orientacije, nove vrednote, nove objekte, nove ekspresivne interese. Učenje ni omejeno le na zgodnje življenjske cikle, temveč poteka skozi vse življenje. Kar se običajno razume z "normalno" adaptacijo na spremembe v situaciji ali pa kot to, da se posameznik "odpre" etabliranemu dinamičnemu vzorcu, je proces učenja." (Parsons 1951:203.)

12 Prav takšna zastavitev poudarka je tudi pripeljala do poenostavljanja v enačenju Parsonsove socializacijske teorije s teorijo vlog (cf. Habermas 1973:118-195; McCarthy 1984:334-335; Joas 1982; idr.), s čimer pa se vrsta avtorjev ne strinja (cf. Gottschlach, Neumann-Schönwetter, Soukup 1971:45-50; Liegle 1982: 209-210).

13 Busch to Parsonsovo orientacijo v analizi socializacije komentira takole: "Socializacija je konec koncev alokacija v smislu funkcionalnih nalog in nujnosti socialnega sistema." (1985:118). Podobno vidik alokacije kot za Parsonsovo teorijo centralni (čeprav ne izključni), izpostavlja tudi Alexander (cf. 1984:122). Vendar pa je treba pri tem upoštevati še nekaj: da je namreč Parsonsova analiza socializacije kot alokacije usmerjena na zgodnejše faze tega procesa (cf. ibid.), kar je mogoče pojasniti prav z osrednjim pomenom te zgodnje faze socializacije za realizacijo "formule transformacije".

Parsons tudi neposredno izpostavi vez med socializacijo in socialnim učenjem - socializacije brez socialnega učenja ni in socializacija poteka le tako dolgo, dokler poteka tudi proces socialnega učenja (cf. Parsons 1951:209.) In kot je za Parsonsa socialno učenje proces, ki poteka skozi vse življenje, tako to isto velja tudi za socializacijo (cf. Geissler 1978:268).

Glede širine obeh konceptov pa je pri Parsonsu srečati tri različice. Po prvi je socialno učenje sinonim za socializacijski proces; po drugi je socialno učenje sinonim za posamično fazo socializacijskega procesa; po tretji pa je socialno učenje najmanjši akt procesa socializacije (cf. Parsons 1951; Parsons, Bales 1956:39, 41, 64, 68, 105).

Prav v tej navezi je treba tudi razumeti centralno mesto, ki ga v Parsonsovih opredelitvah socializacije proces socialnega učenja ima.

Proces socialnega učenja Parsons notranje strukturira, pri čemer sama ta struktura sledi principu ravnotežja, ki kot obči princip dinamike socialnih procesov velja tudi za procese učenja. Osnovna logika tudi na tej ravni ostane nespremenjena: ponovna vzpostavitev porušenega ravnotežja. Na začetku procesa učenja imamo tako opraviti s stanjem ravnotežja personalnega sistema (tj. z medsebojno usklajenostjo dispozicij za potrebe, obrazcev interakcije in vrednotnih orientacij). Iz določenih, praviloma zmeraj zunanjih vzrokov, se stanje ravnotežja poruši. To lahko sprožijo tako povsem biološke oziroma fizične spremembe v situaciji, kot tudi spremembe v modelu interakcije (tako se npr. lahko pojavijo novi objekti, nova sredstva za zadovoljitev potreb, pojavijo se lahko nove zahteve s strani starih objektov, njihove nove vedenjske reakcije ipd.). Že vzpostavljene dispozicije za potrebe postanejo ali neučinkovite ali disfunkcionalne ali frustrirane, kar povzroči stanje permanentne napetosti oziroma konflikta. Tako se sproži proces, ki teži k ponovnemu doseganju ravnotežja, proces učenja.

Parsons ta proces razdeli v štiri temeljne faze: 1. permisivnost (permissivness); 2. podporo (support); 3. odklonitev recipročnosti (denial of reciprocity); in 4. manipulacijo z nagradami (manipulation of rewards) (cf. Parsons, Bales 1956:39 in dalje; Parsons 1951:295 in dalje).¹⁴

Posamezne faze tega procesa so okarakterizirane skozi posebne obrazce vedenja otrokovih interakcijskih partnerjev. Tako v fazi permisivnosti kot prvi fazi procesa učenja le-ti otroku najprej dovoljujejo, da izraža svojo frustracijo, povzročeno skozi porušeno ravnotežje. V drugi fazi, fazi podpore, alterji otroka podpirajo pri tistih vedenjih, ki omogočajo otroku preseganje frustracije s takšno aktivnostjo, ki je usmerjena k doseganju novega ravnotežja. V fazi odklonitve recipročnosti gre za sankcioniranje tistega vedenja, ki ima prejšnjemu obratni učinek. Skozi to se proces učenja premakne v četrto fazo, manipulacijo z nagradami, v kateri se otrok nauči selekcionirati zaželena in nezaželena vedenja in tako dosegati nagrade ter se izogniti kaznim. V tej fazi se vzpostavi ponovno ravnotežje, seveda na ravni, ki je bistveno višja od tiste izpred začetka procesa učenja.

¹⁴ Ta razdelitev pomeni hkrati tudi konkretizacijo sheme AGIL za proces socialnega učenja in to za vse ravni, na katerih Parsons ta proces obravnava: torej za posamičen akt socialnega učenja; za potek celotnega socialnega učenja v posamezni fazi socializacijskega procesa; in za celoten potek socialnega učenja v celotnem procesu socializacije. Razlika nastopi glede tega, na katerem od navedenih treh nivojev pride do enkratnega "obrata" sheme AGIL. V kolikor se pomikamo po osi socialnega učenja od celotnega procesa socializacije proti posamičnemu aktu socialnega učenja, socialno učenje obvladuje princip "kvartalne" diferenciacije.

Celota omenjenih štirih faz tvori obrat spirale procesa učenja. Učenje namreč po Parsons poteka kot stalno ponavljanje teh obratov na vedno višji ravni; gre za t.i. spiralni cikel oziroma spiralo faznih ciklov. To pravilo velja tako za vsak posamičen akt učenja, kot za socialno učenje v vsaki posamični fazi socializacije in tudi za razumevanje celotne socializacije kot procesa socialnega učenja. V vsaki fazi socializacije se tako npr. ponovijo vse navedene štiri faze učenja; ko je ravnotežje ponovno vzpostavljeno, to pomeni, da je otrok prešel v novo fazo socializacije, višjo od prejšnje. V tej pa bo ponovno stekel isti proces učenja na višji ravni. Prav v tem smislu Parsons tudi govori o spiralnem poteku socialnega učenja, ki ga usmerjata dva osnovna principa: 1) princip redukcije frustracij, napetosti in konfliktov na eni; in 2) princip stabilizacije stanj ravnotežja na drugi strani (cf. Parsons, Bales 1956:40, 202; Parsons 1959; Parsons 1954).

V zvezi s procesom socialnega učenja velja omeniti vsaj še dvoje. Najprej to, da Parsons proces socialnega učenja razume kot proces, ki v resnici veže personalni sistem na eni strani s socialnim, na drugi pa s kulturnim sistemom.¹⁵

Drugič pa je treba izpostaviti še, da so procesi socialnega učenja najtesneje povezani s procesi socialne kontrole. In to v spet vsaj dvojnem smislu. Prvič zato, ker so procesi socialnega učenja hkrati in istočasno tudi že procesi socialne kontrole (cf. Parsons, Bales 1956:39; Parsons 1951:299 in dalje). Drugič pa zato, ker je realizacija socialne kontrole konstitutivno pogojena z motivacijsko strukturo posameznikov h konformnosti; le-ta pa je v procesu lastnega izoblikovanja vezana na proces socialnega učenja (cf. Parsons, Bales 1956:39, 149).

Parsons pa podrobneje razdeli tudi mehanizme socialnega učenja. Tako loči pet temeljnih katektično - evaluativnih in dva temeljna kognitivna mehanizma učenja. V prvo skupino tako sodijo: 1) ojačanje - opustitev (reinforcement-extinction); 2) inhibicija (inhibition); 3) substitucija (substitution); 4) imitacija (imitation); in 5) identifikacija (identification). V drugo skupino pa Parsons prišteva diskriminacijo (discrimination) in generalizacijo (generalisation) (cf. Parsons 1951:209 in dalje).

V sami vsebinski analizi socialnega učenja pa Parsons izpostavi predvsem pomen treh procesov: identifikacije (identification); izbire objekta (object-choice, object-cathexis) in internalizacije oziroma introjekcije (internalization, introjection) (cf. Parsons 1964:83).¹⁶

b) Objektne odnosi

Osnovni procesi socialnega učenja so postavljeni v okrilje objektnih odnosov (object-relations), ki predstavljajo, kot pravi Parsons dobesedno, "kontekst" poteka teh procesov (Parsons 1964:84). Pri tem je ključna socialna dimenzija tega konteksta, kajti "objektni odnosi so *socialni* odnosi, ne pa odnosi do fizičnih objektov" (Parsons

15 Tako Parsons dobesedno pravi: "Moja teza bo, da vsak od navedenih treh konceptov (identifikacija, izbira objekta in introjekcija kot trije tipi procesa socialnega učenja - op. V.G.V.) na svoj način predstavlja en aspekt integracije osebnosti v socialni sistem, aspekt integracije, ki jo karakterizira partikularni proces učenja v partikularnem kontekstu objektnih odnosov." (Parsons 1964:84.) In še: "Identifikacija, izbira objekta in internalizacija so procesi, ki povezujejo individua z in ki ga integrirajo v socialni sistem, in skozenj v kulturo." (ibid. 107).

16 Pojma "object-cathexis" in "object-choice" Parsons vsebinsko izenačuje; sami smo se odločili za prevod "izbira objekta" (Objektwahl), ki je prevodno že standardiziran v okviru slovenjenja psihoanalitskih tekstov. Tudi v rabi tega koncepta obstaja določena diskontinuiteta med zgodnejšo zastavitvijo iz *The Social System* (1951) in kasnejšo iz *Social Structure and Personality* (1964).

1980:74). Prav v objektivnih odnosih Parsons najde točko stika med socialnim sistemom in posameznikom: objekt je element tako socialnega kot personalnega sistema in otrok skozi prisvojitve objekta prisvoji ključne segmente socialnega sistema. "To kontinuiteto od objektov identifikacije v otroštvu do vloge in kolektivne strukture v družbi odraslih poudarjam zato, da bi izpostavil tisto, kar je zame centralna točka celotne analize. To je, da je Freudova teorija objektivnih odnosov v bistvu analiza odnosov individua do *strukture družbe*, v kateri živi." (Parsons 1964:107)¹⁷. Pri tem je po eni strani bistveno, da je struktura teh sistemov objektov struktura same družbe; po drugi strani pa, da morajo splošni principi objektivnih odnosov zaobsegati celotno strukturo osebnosti (cf. *ibid.*: 107, 110).¹⁸ Z vidika procesa učenja pa je prav tako ključno upoštevati tudi, da so prav objekti učenja tisti, ki strukturirajo situacijo, v kateri proces učenja poteka.

Trem tipom objektivnih odnosov gre v zvezi s procesi učenja osrednje mesto: identifikaciji, izbiri objekta in introjektivnosti.¹⁹

c) Identifikacija

Parsons procesa identifikacije ne veže na procese posnemanja vzora, temveč na procese konstituiranja kolektivitete (oziroma socialnega sistema). "Predlagal sem, da prav ta vzpostavitev organiziranega tega v osebnosti skozi obrazce sankcij označuje bistvo tega, na kar je Freud mislil z identifikacijo. Vrsta Freudovih lastnih formulacij koncepta poudarja težnjo po tem, *biti kot* objekt. Ta poudarek pa zahteva pojasnilo in nekaj omejitvev. Samo v zelo omejenem smislu je namreč mogoče reči, da se otrok uči biti takšen, kot je njegova mati. Prej se uči igrati družbeno vlogo v *interakciji* z njo; njegovo vedenje - zato njegova motivacija - je organizirana skladno s posplošenim obrazcem, ki definira skupne in internalizirane pomene aktov, ki se dogajajo na obeh straneh. Skupaj torej mati in otrok pričneta konstituirati *kolektiviteto* v striktnem sociološkem smislu. Toda to ne pomeni, da sta dva člana kolektivitete enaka v smislu, da igrata identične vloge; nasprotno, njune vloge so jasno diferencirane, enako kot norme, ki definirajo tozadevna pričakovanja. Tako bi želel govoriti o identifikaciji kot o procesu, s katerim je oseba vpeljana v članstvo kolektivitete skozi učenje igranja vloge, ki je komplementarna tistim drugim članom, v skladu z v kolektiviteti vladajočim vrednotnim obrazcem. Novi član postane *tak, kot so* drugi, glede na njihov

¹⁷ Parsons v tem smislu Freudov princip realnosti veže na objektivne odnose v smislu, da Freud z realnostjo misli na socialno realnost, ki pa je identična objektivnim odnosom (cf. Parsons 1964:4, 79, 118, 332). Prav v tem smislu Parsons tudi pravi: "V bistvu je Freudova teorija objektivnih odnosov teorija odnosov individualne osebnosti s socialnim sistemom. To je primarno področje srečevanja dveh disciplin - psihologije in sociologije" (*ibid.*: 107; tudi str. 79). Prav na takšno zastavitev cika tudi Alexander, ko za Parsonsovo teorijo objektivnih odnosov pravi, da povezuje psihoanalizo s socialno analizo (cf. 1984:126).

¹⁸ Tu Parsons misli, povedano precizneje, da pravilo strukturiranosti skozi objektivne odnose velja za vse instance personalnega sistema, torej tako za Id, kot za Ego in Superego (1984: 81, 83 *idr.*). Pri strukturiranju personalnega sistema ima s tem v zvezi osrednje mesto koncept objektivne zadovoljitve: "Freudov koncept objektivne zadovoljitve (object-cathexis) predstavlja osnovno bazo, na katero se vmešča en tip procesov diferenciacije v strukturi osebnosti" (*ibid.*: 94; cf. Parsons, Bales 1956).

¹⁹ To velja posebej za kasnejšo fazo Parsonsove analize socializacije. Primerjaj *Social Structure and Personality* (1964) na eni ter *The Social System* (1951) na drugi strani; tako v *The Social System* Parsons povsem izpusti proces izbire objekta, identifikacijo in introjektivnost pa večkrat obravnava kot sinonima (npr. str. 211 *idr.*). Kasneje pa nasprotno vztraja na omenjenih treh konceptih, ki se "najbolj direktno nanašajo na problem objektivnih odnosov" (1964:83); prav v tej razdelavi objektivni odnosi predstavljajo tudi kriterij komparacije.

skupni status pripadnosti in glede na psihološke implikacije le-tega - predvsem gre za skupne vrednote, ki se pri tem internalizirajo." (Parsons 1964:91)²⁰

Seveda pa ta razvoj konceptualnega aparata ne zadeva le razumevanja odnosov med identifikacijo, izbiro objekta in introjekcijo: je širše, in nanj opozarja tudi sam Parsons (cf. *ibid.*:94). Ostane pa trajen element Parsonsovega razumevanja identifikacije ključni poudarek - namreč delitev skupnih kulturnih vzorcev: "Za dve osebi je mogoče reči, da se identificirata tako dolgo, dokler delita pomembne komponente skupne kulture." (*ibid.*: 1964:28.)

Identifikacija torej po Parsonsovi zastavitvi ni imitacija; identifikacija nima nič opraviti s posnemanjem vedenja objekta identifikacije. Nasprotno gre pri identifikaciji za to, da se posameznik vede skladno s pričakovani alterja kot objekta identifikacije. Z vidika internalizacije tako identifikacija ne vodi v ponotranjenje vedenja objekta identifikacije; ponotranjenje objekta je v tej zvezi razumeti kot ponotranjenje njegovih pričakovanj, pričakovanj torej, ki jih objekt identifikacije investira v interakcijo.

Objekt identifikacije zato ni pomemben kot celoviti, konkretni individuum, temveč kot nosilec vloge, torej akter. Otrok se tako npr. z materjo ne identificira kot z osebo, temveč le kot z akterjem v določeni socialni vlogi (vloga matere). Za učenčev identifikacijo z učiteljem tako npr. Parsons dobesedno pravi, da "mora v šoli otrok internalizirati svoj odnos do učiteljeve vloge, ne pa do njegove konkretne osebnosti" (Parsons 1982:81).

Skozi proces identifikacije se tako v bistvu vzpostavljajo komplementarni obrazci socialnih vlog do različnih objektov identifikacije kot nosilcev konkretnih socialnih vlog (mati, oče, brat, sestra, učitelj, prijatelj itd.). To pa seveda pomeni tudi, da je identifikacije vezana na konstituiranje vzajemnega obrazca aktivnosti, saj po eni strani pomeni vzpostavitev obrazca lastne aktivnosti do objekta v interakcijski situaciji, po drugi strani pa se vzpostavi tudi (vzratni) obrazec aktivnosti objekta identifikacije (cf. Parsons, Bales 1956:57). Ali povedano še drugače: z identifikacijo se ponotranji vloga alterja (v obliki pričakovanj) po eni ter lastna vloga (kot pričakovanjem alterja ustrezna aktivnost) po drugi strani. Ponotranjiti se morata torej, kot pravi Parsons dobesedno, "obe strani interakcije" (1982:79).

To pa seveda pomeni tudi, da je kategorijo objekta identifikacije mogoče še bolj precizirati; kot resnični objekt identifikacije tako nastopi prav ta obrazec komplementarnih vlog. Kajti: "tisto, kar se internalizira skozi proces identifikacije, je recipročni vzorec odnosov med vlogami" (Parsons 1982:78).

Oseba je tako le navidezni objekt identifikacije oz. je objekt le kot personifikacija tega vzorca, torej tudi le kot personifikacija sistema interakcije.

Ta "depersonalizacija" procesa identifikacije pa seveda pomeni tudi, da so objekti identifikacije v strogem smislu kolektivi oz. sistemi. To ne velja le za družino, temveč

20 Sam Parsons to svojo "revizijo" razumevanja procesa identifikacije takole komentira: "... moja interpretacija koncepta identifikacije je bila torej modifidirana s tem, da je bil dan poseben poudarek na inkorporacijo individua skozi socializacijo v status pripadništva kolektivitetam" (1964:5). In še: "Identifikacija pomeni prevzem, tj. internalizacijo vrednot modela. Implicira, da sta ego in alter vzpostavila recipročni odnos vlog, v katerem se vrednotni obrazci prenašajo. Alter je model in tu gre za proces učenja, ker ego na začetku tega procesa ni posedoval vrednot, za katere gre." (Parsons 1951:211). Opozoriti velja, da je v tej zgodnejši varianti vidno, kot smo že omenili, manj striktno ločevanje pojmov indetifikacije in introjekcije, kot v varianti, ki jo je Parsons zastopal kasneje (cf. Parsons 1964).

tudi za šolo, vrstniško skupino itd.; povsod gre pri identifikaciji za internalizacijo interakcijskih obrazcev kolektiva in ne posameznikov. To dejstvo Parsons izpostavlja tako za identifikacijo v diadi mati - otrok, kot za identifikacijo v družini in šoli (cf. *ibid.*: 106).

Prav v tem okviru kot objekti identifikacije nastopajo tudi posamezniki; posameznik je objekt identifikacije le kot nosilec /zastopnik interakcijskih obrazcev kolektiva.

Takšna zastavitev jedra procesa identifikacije ima seveda povsem jasne posledice tudi za razumevanje funkcije, ki jo ta proces vrši na mikro socializacijski ravni. "Iz tega zornega kota je povsem pravilno govoriti o tem, da se deček uči svoje spolne vloge skozi identifikacijo s svojo materjo - v smislu, da se kategorizacije spola uči deloma od nje - in skozi dejstvo, da on in ona pripadata različnim spolnim kategorijam, kar ima važne implikacije za *njegovo* obnašanje. V tem je razlika od identifikacije z njegovim očetom, v smislu, da se nauči, da je glede na spol klasificiran skupaj z očetom in ne skupaj z materjo." (Parsons 1964:28-29.)

Objekti identifikacije po Parsonsu razpolagajo z vrednostjo; vrednost objekta predstavlja njegov vrednotni pomen za ego. Ta vrednotni pomen pa je spet dvojen: katektičen in kognitiven (cf. Parsons 1959:629). Katektična vrednost objekta identifikacije pri tem predstavlja objektovo vlogo (pomen) pri zadovoljitvi akterjeve potrebe (gratification) ali pri njeni nezadovoljitvi oziroma frustraciji (deprivation); v tem smislu gre za pozitivno oziroma negativno katekso. Prav preko te svoje funkcije objekti identifikacije vršijo ključno vlogo pri otrokovi orientaciji v situaciji.

Kognitivna vrednost objekta identifikacije pa se veže na to, da objekti identifikacije predstavljajo praviloma vedno del relativno stabilne definicije situacije. To pa seveda pomeni tudi, da identifikacija z objektom zmeraj zadeva tudi identifikacijo z vrednotami socialnega sistema, katerega segment je navedeni objekt.²¹

Parsons v poteku procesa socializacije loči tri temeljne faze oz. procese identifikacije: identifikacija z diado mati-otrok; identifikacija z družino; in identifikacija z zunajdružinskimi kolektivi (šola, vrstniška skupina). Kljub nekaterim razlikam (vloga erotičnega elementa) za vse tipe identifikacije velja zgoraj povzeti univerzalni obrazec (cf. Parsons 1964:106).

Tako zastavljeno razumevanje procesa identifikacije se veže na ravni rezultatov vsaj na: prvič - problem konstituiranja same kategorije (socialnega) objekta; drugič - na konstituiranje instance Ega; in tretjič - na konstituiranje oz. definiranje (socialne) situacije in akterjeve (otrokove) socialne vloge v njej (cf. Parsons 1964:23, 91 idr.).

d) Izbira objekta

Izbira objekta pa v nasprotju z identifikacijo izhaja iz že konstituiranega socialnega sistema oz. kolektivitete. V tem smislu izbira objekta pomeni nadaljevanje in nadgradnjo identifikacije; v procesu identifikacije (posebej primarne, torej identifikacije z materjo) izbira objekta ni možna. Šele identifikacija s kolektiviteto omogoči izbiro objekta, saj v strogem smislu objekte izbora šele konstituira. Parsons

21. Ta dvojnost objektov identifikacije pa je bistvena tudi širše, namreč za celotni proces socializacije. Socializacijski proces ima prav tako dva aspekta: katektični in kognitivni. Pri tem se katektični veže na motivacijo, kjer gre precizneje za izgradnjo "need-dispositions", vezanih na določene objekte. Kognitivna dimenzija pa zadeva predvsem izgradnjo določenih za te objekte značilnih pojmov (concepts) (cf. Parsons, Bales 1956:57 in dalje).

tako sprejema Freudovo zastavitev, po kateri razume identifikacijo z materjo kot tisto, ki producira internalizirano bazo, s katere se izbira objekta vrši (cf. Parsons 1964:95) in to izhodišče posploši v načelo, po katerem "nove identifikacije vodijo do novih izborov objektov in novih definicij ciljev v relaciji do teh objektov" (ibid.: 99).

Proces izbire objekta je tesno vezan s procesi posameznikove motivacije. Po eni strani je sam izbor objekta motiviran s predhodnimi identifikacijami (cf. ibid.: 105); po drugi strani pa je sam akt izbire objekta motivacija za učenje temeljnih vedenjskih obrazcev (posebej v zgodnjih fazah socializacije) (cf. ibid.: 94).

Parsons izbor objekta strogo veže na aktivnost Ega: "Izbir objekta je akt ega ... Izbir objekta je v Freudovem smislu "spontana" investicija libida s strani ega v prizadevanju po stiku z objektom iz zunanjega sveta." (Parsons 1964: 92, 93.)

Z vidika socialnega učenja pa je centralni moment objektivnih odnosov moment objektivne zadovoljitve (object cathexis), ki je najtesneje vezan s prenosom pomena objekta na personalni sistem. Ta vidik objektivnih odnosov je, kot pravi Parsons, "fokalni" (ibid.: 26). Odvisen pa je predvsem od vrste objekta; pri socialnih objektivih je pogojen z odzivnostjo objekta samega: "Da je posameznikova objektivna zadovoljitev na človeškem objektu - to je, kar objekt pomeni osebi emocionalno - mogoča le skozi odziv tega objekta, je dejstvo, ki je blizu psihoanalitski teoriji. Skorajda kot truizem pa je mogoče obravnavati dejstvo, da je zelo težko, če ne celo nemogoče na dolgi rok ljubiti, ne da bi bili tudi sami ljubljani." (ibid.: 21-22).

Prav v tej točki pa Parsons problem objektivne zadovoljitve naveže tudi na kognicijo; po njegovem mnenju gre tu za paralelizem, ki je za razumevanje izbora objekta ključnega pomena (cf. ibid.).

Na ravni rezultatov tako uspešno realizirana objektivna zadovoljitev prinese vsaj dvoje: prvič se konstituira pomen (emocionalni) objekta; drugič pa prav pozitivna zadovoljitev predstavlja osnovno motivacijo za internalizacijo vrednotnega obrazca, na katerega je pomen objekta v najširšem smislu vezan (cf. ibid.: 29).

c) Introjekcija

Introjekcija oziroma internalizacija pa se za razliko od prejšnjih dveh procesov nanaša predvsem na prisvojitve kulturnih obrazcev: "Internalizacija kulturnega obrazca ne pomeni enostavno le poznati ga kot objekt zunanjega sveta; pomeni, da je le-ta inkorporiran v aktualno strukturo osebnosti kot take. To pomeni, da mora biti kulturni obrazec integriran z afektivnim sistemom osebnosti." (Parsons 1964:29)²²

Objekt introjekcije je v tem smislu "nekaj drugega" od objekta identifikacije oz. izbire. Seveda pa (navidez paradoksalno) gre za povsem identične socialne objekte. Objekt introjekcije je v osnovi vezan na objekt identifikacije, ki je kolektiviteta oz. recipročni obrazec vlog, konstitutiven za le-to. Vendar pa sam Parsons opredeli objekt introjekcije večstransko: ne le, da govori o tem, da gre pri introjekciji za internalizacijo kolektivitet oz. vlog, govori tudi o internalizaciji interakcij, vrednot, kulturnih sim-

22 Introjekcija (slovenili smo to, in ne drugih variant, npr. interiorizacija ipd., zato, ker gre za Parsonsovo naslonitev na Freudov koncept "Introjektion" - cf. 1964:92, op. 22), se tako nanaša vedno na kulturo, oz. njene segmente, vrednote, norme ipd. (cf. ibid.: 2, 19, 23, 33, 101, 102, 107, 212, 308, 320 idr.); v tej točki obstaja kontinuiteta z zgodnejšo rabo. Tudi v *The Social System* se tako npr. govori o introjekciji kulturnih vzorcev, ekspresivnih simbolov, vrednotnih orientacij (1951: 36- 45, 387 idr.). Parsons kot sinonim introjekcije uporablja tudi koncept internalizacije.

bolov, socialnih objektov in kodov.²³ In v kolikor je mogoče kolektivitete, obrazce vlog, odnose in interakcije nesporno povezati v pomenski sklop, ki ustreza osnovnemu razumevanju tistega, kar je kot socialni objekt tudi objekt identifikacije²⁴ ostaja druga plat (vrednote, kulturni simboli, kodi) nekak presežek prve opredelitve socialnega objekta identifikacije.

Prav ta presežek pa je konstitutiven za razumevanje objekta internalizacije in to ne zato, kot se je poenostavljeno sklepalo, ker bi pri internalizaciji šlo za internalizacijo vrednot, ne pa recipročnih obrazcev interakcije v vlogah.²⁵ Gre za nekaj drugega: objekt internalizacije namreč ni "neovrednoteni" objekt, temveč "ovrednoteni" objekt; ne le, da razpolaga z vrednostjo, s katero razpolagajo že tudi objekti identifikacije; temveč razpolagajo z "ovrednotenjem", ki je posledica procesa izbire objekta (predvsem pozitivne oz. negativne zadovoljitve). Objekt, ki se internalizira, je tako izrazito opredeljen, ovrednoten objekt, ta opredeljenost pa je razsežje kulturnega sistema. Govoriti, da se torej internalizirajo vrednote, kulturni simboli, kodi je točno le v toliko, v kolikor se tu ne misli na njihovo "neobjektno" internalizacijo; le-ti se namreč internalizirajo skozi dimenzijo pomena konkretnega socialnega objekta, ki jo opredeljujejo in v katero so vključeni. Prav v tem smislu je točno internalizacijo vezati na pomen objekta, na ponotranjenje pomenske oz. simbolne dimenzije konkretnega recipročnega obraza interakcije v vlogah, ki je seveda kulturno opredeljena.²⁶

Internalizirani objekti so po končani integraciji v personalni sistem principielno ločeni od konkretnih socialnih objektov. "Čeravno se bodo konkretni objektni odnosi transformirali in čeravno bo konkretni objekt v svoji prvotni podobi "izgubljen", ostaja internalizirani sistem objektov trajen sestavni del osebnosti." (Parsons 1980:77.)

Razumljivo je, da Parsons uspešno internalizacijo pogojuje s procesom izbire objekta oz. s pozitivno katekso (pozitivno zadovoljitvijo), ki se v fazi izbire objekta

23 O internalizaciji kolektivitet Parsons govori npr. v *Social Structure and Personality* (1964:264) in v *Der Stellenwert des Identitätsbegriffs in der Allgemeinen Handlungstheorie* (1980:75); o internalizaciji vlog v *Social Structure ...* (1964: 46, 102, 51), v *The School as a Social System* (1982:81) in v *Der Stellenwert...* (1980:75); o internalizaciji interakcij npr. v *Social Structure...* (1964:301,302, 304); o internalizaciji vrednot npr. v *Social Structure...* (1964:304); o internalizaciji vrednot npr. v *Social Structure...* (1964: 308); o internalizaciji kulturnih simbolov v istem viru (str. 30); o internalizaciji socialnih objektov npr. v istem viru (str. 107); na istem mestu govori tudi o internalizaciji kulture; o internalizaciji kodov pa npr. v *Der Stellenwert...* (1980:85). Najpogostejša zveza je seveda zveza internalizirani objekti oz. internalizacija sistema socialnih objektov (cf. 1964: 110, 215, 259, 300 idr.).

24 V tem smislu govori Parsons o tem "da pomeni internalizacija socialnih objektov organizacijo na dveh nivojih ... Internalizirana je tako vez med vlogami, kot tudi določena kolektiviteta (collectivity) kot objekt." (Parsons 1980:75.)

25 Čeprav je prav to ena najpogostejših poenostavitve Parsonsove zastavitve internalizacije. O internalizaciji kot (zgolj) internalizaciji vrednot je govor pri vrsti avtorjev (cf. Busch 1985). Sami se glede te dileme strinjamo z Alexandrom, ko vztraja, da pri Parsonsu v zvezi z internalizacijo ne gre za internalizacijo vrednot, temveč "odnosov" (1984:126).

26 Da gre za ponotranjenje pomenske oz. simbolne dimenzije objekta - to dejstvo je Parsons sam izpostavil eksplicitno skozi to, da se je distanciral od pojmovanj, ki interiorizacijo vežejo na ponotranjenje parcialnih, npr. zgolj moralnih dimenzij objekta. V tem smislu gre pri internalizaciji za "totalno" ponotranjenje kulture oz. simbolnih pomenov. Ali kot pravi Parsons sam: "Neizogiben je zaključek, da so ne le moralni standardi, temveč vse komponente skupne kulture internalizirane kot del osebnostne strukture." (Parsons 1964: 23). S tem Parsons izpostavi vsaj dvoje: relevantnost vseh elementov kulturnega sistema za personalni sistem; in drugič, odvisnost vseh segmentov personalnega sistema (Id, Ego, Superego) od kulturnega sistema. Prav v tem smislu Parsons tudi govori npr. o internalizaciji očetovske oz. materske vloge (oče kot simbol, mati kot simbol) itd. (cf. *ibid.*:94).

realizira. "Kateksa s strani objekta... je torej drugo ime za razvoj *motivacije* za internalizacijo kulturnih obrazcev..." (Parsons 1964:29).

V odnosu do identifikacije pa internalizacija predstavlja končni cilj oziroma rezultat procesa učenja; v kolikor identifikacija zadeva predvsem pogoje in mehanizme konstituiranja objektov, v toliko internalizacija zadeva predvsem mehanizme integracije njihovih pomenov v personalni sistem. V tem smislu proces identifikacije zares uspe in je zares končan šele, ko se v personalni sistem integrirajo pomeni objektov identifikacije.²⁷

Skozi socializacijski proces poteka proces internalizacije hierarhično. Ta hierarhija je vzpostavljena po vsaj dveh oseh: najprej gre za os generalizacije, nato pa še za os občosti vrednost oziroma vrednotnih obrazcev. Vsaka nova stopnja internalizacije zahteva predhodno doseženo višjo stopnjo generalizacije in vsaka višja stopnja zrelosti je povezana z uspešno internalizacijo višje stopnje vrednotnih obrazcev (cf. Parsons 1980:29, 95, 102, 304; Alexander 1984:124, 141).

Pri tem je generalizacija obči pogoj poteka internalizacije; da namreč kulturni obrazec sploh mogoče internalizirati, mora biti predhodno v zvezi z objektom internalizacije dosežena določena stopnja generalizacije. Hkrati pa, in to je drugi bistveni poudarek, v tako potekajočem sosledju internalizacij stopnja generalizacije raste.²⁸

Vsaka internalizacija v novi fazi socializacije je namreč vzpostavljena na novi stopnji generalizacije. To pa pripelje do tega, da se v sosledju internalizacij ne ponotranjajo zgolj vedno bolj specifične socialne vloge, temveč tudi vedno bolj univerzalni in posplošeni kulturni obrazci. Prav v tem smislu gre tudi razumeti, zakaj Parsons izpostavlja generalizacijo kot nujni pogoj osebnostnega razvoja (cf. Parsons 1964).

Internalizacija v Parsonsovi analizi objektivnih odnosov zaradi svojih rezultatov tako predstavlja najpomembnejšo vrsto teh odnosov. Parsons je to dejstvo tudi eksplicitno izpostavljal. Ti poudarki so tako očitni, da so pri Parsonsovih interpretih velikokrat vodili v to, da se je celotna Parsonsova teorija socializacije izenačevala s Parsonsovo analizo procesa internalizacije.²⁹

Prav s to integracijo pomenov objektov v personalni sistem pa je na ravni rezultatov najtesneje vezan tudi proces izoblikovanja personalnega sistema kot takega. Tako Parsons za osebnost pravi, da "se razvije skozi internalizacijo socialnih objektov in normativnih vzorcev, ki vodijo otrokovo interakcijo v socialnih situacijah" (Parsons 1964:300). Pri tem - in to je bistven zastavek, ki se večje na depsihologizacijo instanc personalnega sistema pri Parsons - je ključno, da je internalizacija razumljena kot proces, skozi katerega se razvijejo vse instance personalnega sistema: tako Id, kot Ego in Superego: "... koncept internalizacije ne more biti omejen le na superego; ne

27 Uporablja pa Parsons za označitev odnosa med internalizacijo in identifikacijo tudi še drugačne zveze. To dejstvo dobro ilustrira Parsonsova ugotovitev v zvezi z internalizacijo recipročnih obrazcev socialnih vlog, ko pravi: "S tem v zvezi trdim, da je tisto, kar je internalizirano skozi proces identifikacije, recipročni vzorec odnosov med vlogami." (Parsons 1964:140) Na drugem mestu govori o "internalizaciji skozi sukcesivne identifikacije" (ibid.: 99).

28 Alexander tako s tem v zvezi pravi: da gre pri internalizaciji za posplošene obrazce vlog; skozi internalizacijo se zaradi nakazane zvezi z generalizacijo razvijajo vedno bolj kompleksne drže; vsaka nova generalizacija povzroči, da je osebnost bolj generalizirana in zato tudi bolj sposobna srečevati se s kompleksnimi in različnimi situacijami (cf. 1984:124, 141, 337). Prav zato je seveda docela umesten tudi sklep, da postaja povečana stopnja generalizacije vedno bolj značilnost tudi socialnega učenja (cf. ibid.: 141:).

29 Tako npr. Geissler (1979:270) govori o tem, da je pri Parsons socializacija razumljena kot ponotranjenje. Podobne poudarke je najti npr. tudi pri Freyu (1974) in Reichweinu (1970).

samo, da je centralen tudi za koncept ega, kot je jasno pokazal že Freud, temveč mora zaobseči tudi id... (ibid.: 5)³⁰ Internalizacija zadeva moralno, kognitivno in ekspresivno dimenzijo personalnega sistema; internalizirajo se tako moralni standardi, kot tudi kognitivni okviri usmerjanja v interpersonalnih odnosih ter prav tako npr. sistemi ekspresivnega simbolizma personalnega sistema. V tem smislu prav internalizacija predstavlja ključni koncept Parsonsove depshologizacije personalnega sistema, saj je izoblikovanje celotnega personalnega sistema vezano na internalizacijo: "Personalni sistem individua je izgrajen skozi internalizacijo socialnih objektov". (Parsons 1980:74-75; cf. Parsons 1964:646); in zgolj nujna posledica tega dejstva je ugotovitev, "da je struktura personalnega sistema izgrajena iz objektov, ki so bili naučeni skozi izkušnje v poteku življenja, pri čemer so bile te izkušnje "kvalificirane" s pomočjo kulturnih, simbolično generaliziranih medijev" (ibid.: 74). Struktura personalnega sistema tako ustreza strukturi internaliziranih objektov; tako struktura personalnega sistema ni nič psihološkega - tvorijo jo internalizirani objekti, ki so socialni objekti.

Vendar pa proces internalizacije poleg navedene realizira še neko drugo "funkcijo" za personalni sistem: namreč točko stika s socialnim sistemom. Prav skozi internacijo namreč socialne vloge, ki so elementi socialnega sistema (družina), postanejo del personalnega sistema (postanejo npr. relacijske potrebe (cf. Parsons 1964:82), motivi akcije, dispozicije za potrebe itd.). Ti obrazi se "naložijo" na fiziološke pogoje obstoja organizma in jih ustrezno organizirajo v potrebe. V tem smislu personalni sistem postane "zrcalna slika" (mirror image) družinskega socialnega sistema (cf. Parsons, Bales 1956:54); internalizirani objekti pa postanejo za sam personalni sistem ključni za definicijo situacije in orientacij v situaciji. Po tej poti prav ti objekti interakcijsko situacijo bistveno sokonstituirajo. Hkrati pa seveda tvorijo tudi temeljne obraze na področju vrednot personalnega sistema; povedano precizneje, se skozi interiorizacijo vrednosti objekta interiorizirajo za socialni oz. kulturni sistem tipični "pattern variables", ki naprej odločilno vplivajo na oblikovanje dispozicij za potrebe.

f) Pomen analize objektivnih odnosov za socialno učenje

Povzeta analiza objektivnih odnosov je pri Parsonsju ključna za razumevanje vrste običajnih principov socialnega učenja; in to na vseh treh pri Parsonsju obravnavanih

³⁰ Isto izpostavlja kot bistveno inovacijo še na več mestih (cf. Parsons 1964:2, 30, 80). Poudarjanje takšnega razumevanja internalizacije je bistveno predvsem zato, da Parsons izpostavi lastno distanciranje od tradicionalnega razumevanja internalizacije kot procesa, vezanega na izoblikovanje le Superega. "S tem v zvezi so najpomembnejši Freudovi koncepti identifikacija, izbor objekta, internalizacija ali introjeksijska in superego. Največ pozornosti se je namenjalo konceptu superega. Čeprav se okoli slednjega koncepta kopiči veliko težkih problemov interpretacije, ni nobenega dvoma, da se nanaša na internalizacijo... Vendar pa je mogoče temeljni princip, na katerem je bil utemeljen Freudov koncept superega, razširiti tudi v druge smeri, ne zgolj na odnose med socialno strukturo in osebnostjo v različnih disciplinah, temveč tudi znotraj osebnosti, na konstituiranje njenih drugih sektorjev in strukturalnih komponent. Nekateri so želeli obravnavati superego kot zelo poseben primer znotraj osebnosti, kot edino točko, skozi katero vstopajo norme kulture. Najpomembnejši cilj pričujočega prispevka pa je pokazati, da vsa logika Freudove kasne pozicije implicira, da velja isto tudi za strukturo ega. Iz Freudovega celotnega načina obravnavanja procesa socializacije sledi... da je jedro strukture ega oborina objektivnih odnosov, ki jih je individuuum izkusil v toku svoje življenjske zgodovine. To pomeni, da internalizacija socio-kulturnega okolja predstavlja bazo, ne le ene specialne komponente človeške osebnosti, temveč tistega, kar je, v človeškem smislu, njeno jedro" (ibid.: 80). Sam pravi, da se pri svojem razumevanju introjeksijske poleg Freuda naslanja še na Durkheima, Meada in Cooleya (cf. ibid.).

nivojih: na nivoju posamičnega akta socialnega učenja, na nivoju socialnega učenja v posamični socializacijski fazi in na nivoju socialnega učenja v celotnem procesu socializacije.

Prvi obči princip socialnega učenja, ki izvira iz analize objektivnih odnosov, zadeva dejstvo, da Parsons navedene tri procese - identifikacijo, izbiro objekta in introjekcijo - postavi v jasno logično in časovno sosledje. Časovno in logično je prva faza socialnega učenja na katerikoli ravni zmeraj proces identifikacije; šele ko je ta zaključen, lahko nastopi proces izbire objekta, in temu šele lahko sledi introjekcija. To sosledje predstavlja nevariabilen zakon socialnega učenja. Ali kot pravi Pitts: socialno učenje pri Parsons poteka vedno od želje, da bi bil z, preko želje, da bi imel, do želje, da bi bil kot (cf. 1969:659). Rekli bi lahko tudi drugače: vedno poteka od konstituiranja objekta, preko konstituiranja pomena objekta, do "prisvojitve" tega pomena.

Drugič: konkretizirano za socialno učenje v posamezni fazi socializacije povedano seveda pomeni naslednje; najprej pride v vsaki fazi socializacije do procesa identifikacije s sistemom oz. komplementarnim obrazcem vlog; nato sledi (v okviru že konstituiranega socialnega sistema) proces izbire objekta, ki (skozi pozitivni izbor) privede do introjekcije. Otrok si vsak posamezni socialni sistem v pravem smislu socializacijsko prisvoji šele, ko se v zvezi z njim zaključijo vsi trije navedeni procesi. Ali povedano drugače: vsak socialni sistem, s katerim otrok skozi socializacijo stopi v stik, je najprej objekt identifikacije, nato objekt izbire in nato objekt introjekcije.³¹

Če povedano ilustriramo na poteku socialnega učenja v diadi mati - otrok, gre za naslednje.

Socialno učenje se prične s procesom identifikacije z objektom nege (ki je praviloma mati). V tej izhodiščni situaciji imamo s strani otroka opraviti z organizmom, ki ga karakterizirata difuzna struktura "potreb" in energetska baza za delovanja, ki so povsem neciljana. Organizem z aktivnostjo neciljano išče zadovoljitev svojih "potreb", le-te pa po Parsons prav zaradi neizdiferencirane orientacije na objekt(e) niso potrebe v pravem pomenu besede. Konstituirajo se šele skozi diferenciacijo orientacij, kar se zgodi prav z identifikacijo s primarnim objektom, torej s primarnim socialnim sistemom (diada mati-otrok). V nadaljnjem poteku socialnega učenja pride do izbire objekta in njegove internalizacije. Prav ti internalizirani objekti pa v okvirih otrokovega personalnega sistema tvorijo njegovo trajno strukturo. Elementi te strukture ustrezajo oziroma korelirajo z določenimi objekti ali kategorijami objektov, s katerimi je bil otrok skozi proces socialnega učenja v stiku. To velja tako za socialne, kot tudi za fizične objekte (cf. Parsons 1959:654 in dalje).

Konec koncev pa je - in to je tretja skupina posledic analize objektivnih odnosov za razumevanje poteka socialnega učenja - nakazanemu sosledju identifikacije, izbire objekta in introjekcije zavezano tudi socialno učenje, ki in kakor sledi v sosledju socializacijskih faz. Povedano enostavno gre za to, da posamezne faze socializacije v bistvu sovpadajo s posameznimi izmed navedenih tipov objektivnih odnosov. Faza oralne odvisnosti je tako sinonim za proces identifikacije, postoralna faza pa sinonim

31 Tej logiki sledi Parsons pri analizi vsakega novega socialnega sistema, s katerim pride v poteku socializacije otrok v stik (cf. 1964: 104-105 in drugje). To je tudi osnovni okvir komparacije socializacijskih funkcij in procesov, kakor se realizirajo v različnih socialnih sistemih; prav v tem smislu Parsons npr. lahko reče, da je identifikacija z družino identičen proces kot identifikacija z materjo (ibid.: 104), kar velja tudi za šolo in vrstniško skupino (ibid.: 103, 104, 105), saj gre za jasno ponovitev cikla na višji ravni.

za proces izbire objekta.³² Tretje točke te izpeljave - enačenja ojdipovske faze s fazo introjeksijske - pa Parsons ne izvede tako izključujoče. Poudarja namreč, da je internalizacija prisotna tako v oralni, kot tudi v postoralni fazi.³³

g) Diferenciacija dispozicij za potrebe

Napredovanje procesa socialnega učenja skozi spiralne cikle pa sovpadajo po Parsonsu še z eno bistveno karakteristiko socializacijskega procesa, namreč s procesom diferenciacije dispozicij za potrebe. To sovpadanje je tako tesno, da je mogoče reči, da Parsons socializacijo pravzaprav razume kot skozi socialno učenje realizirano izoblikovanje genealoškega drevesa potreb. Po drugi strani pa tudi posamezne faze socializacije opredeljuje skozi izoblikovanje ustreznih dispozicij za potrebe; šele, ko se skozi razvoj izoblikujejo ustrezne dispozicije za potrebe, se namreč zaključi določena faza socializacije in šele nato ji lahko sledi naslednja faza.

Vsaka faza socializacije sovpadajo z eno fazo podvojitve dispozicij za potrebe v genealoškem drevesu potreb. Tako se v drugi fazi socializacije izoblikujeta dve osnovni dispoziciji: odvisnost in avtonomija. Ko sta ti dve dispoziciji za potrebe izoblikovani, je druga faza socializacije končana. V tretji fazi socializacije nastopi prva podvojitve obeh temeljnih dispozicij; iz odvisnosti se izoblikujeta ljubezen in konformnost; iz avtonomije pa gotovost in ustreznost. Izoblikovanje teh štirih dispozicij za potrebe pomeni tudi konec te faze socializacije. V naslednji fazi pride spet do nadaljnje podvojitve - iz navedenih štirih dispozicij se izoblikuje osem dispozicij za potrebe; in tako dalje, dokler se ob zaključenem odraščanju ne izoblikuje vseh 16 osnovnih dispozicij za potrebe, ki tvorijo temeljno strukturo potreb odraslega posameznika (cf. Parsons, Bales 1956:41, 149).

Tak potek diferenciacije dispozicij za potrebe pa bistveno opredeljuje celoten potek socializacije na mikro ravni. Je ne zgolj ilustracija, temveč je tudi razlog za to, da individualna socializacija poteka od splošnega h konkretnemu.³⁴ Z interiorizacijo

32 Tu se Parsons nasloni na Freuda, saj pravi: "Freud povezuje te koncepte (namreč identifikacijo, izbiro objekta in introjeksijsko - op. V.G.V.) deloma, čeprav ne izključno, s tremi različnimi stopnjami procesa socializacije. Identifikacija se v prvi vrsti nanaša na odnose, ki so vzpostavljeni med materjo in otrokom v oralni fazi. Izbiro objekta je bila uporabljena pretežno za okarakteriziranje odnosov matere in otroka v fazi med oralno in Ojdipovo; medtem ko se internalizacija ali introjeksijska nanaša predvsem na vzpostavitev superrega v Ojdipovi fazi" (1964:83-84). Osnovni je pri tem odnos med oralno in postoralno fazo, torej med identifikacijo in izbiro objekta; vse nadaljne socializacijske faze ta odnos vedno znova ponavljajo in multiplicirajo.

33 "Skozi faze tega procesa (procesa socializacije - op. V.G.V.), ki smo jih obravnavali doslej - oralno fazo, fazo prvega izbora objekta in ojdipovsko fazo - je najvažnejši princip, ki je na delu, princip internalizacije skozi sukcesivne identifikacije..." (Parsons 1964:99). Takšno razumevanje vloge internalizacije pa seveda pomeni relativizacijo prej omenjene tako časovne, kot tudi logične sheme odnosov med procesi identifikacije, izbora objekta in internalizacije.

34 To načelo se na prvi pogled zdi docela nasprotno tistemu, da socializacija neprestano veča stopnjo generalizacije (cf. Parsons 1964:29, 67-70 idr.). Temu bi bilo tako, če bi ne šlo na tem mestu pri Parsonsu za prav poseben "zasuk": šele obvladovanje zelo generaliziranih pravil namreč omogoča hitro "preklapljanje" v konkretne socialne vloge. Ta zasuk v svojih socializacijskih modelih poznajo tudi drugi avtorji (cf. Berger, Luckmann 1978). Načelo od splošnega h konkretnemu pa je obligatorno tudi npr. za proces internalizacije. S tem v zvezi namreč Parsons loči dve temeljni fazi - predoidipovsko in postoidipovsko. V predoidipovski fazi potekajo enostavnejši procesi interiorizacije, katerih cilj je izgraditi za določene situacije osnovne drže (attitudes). Bistveno za to fazo je, da se v njej socialne norme interiorizirajo še kot integralni del objekta identifikacije samega. V postoidipovski fazi pa se to dvoje loči; interiorizacija objektov je ločena od interiorizacije socialnih norm. Ta ločitev pa je povezana še z dvema drugima bistvenima značilnostima te faze: namreč s kategorizacijo objektov na eni in pa z izgradnjo Nad-jaza na drugi strani (cf. Parsons, Bales 1956:109 in dalje).

primarnih družinskih vlog namreč otrok ne interiorizira nekih specifičnih vlog oziroma modelov interakcije, temveč nasprotno, interiorizira obče principe interakcije, obče principe akcije, obče dispozicije za potrebe, obče "pattern variables", obče orientacije in motivacije itd., ki se v nadaljnjem procesu socializacije diferencirajo in konkretizirajo (po modelu "geneological tree"). Šele na osnovi interiorizacije teh splošnih principov je v nadaljevanju socialnega učenja sploh mogoče prevzeti konkretnjše in bolj specifične socialne vloge.

Ima pa problem diferenciacije dispozicij za potrebe še neki drugi, nič manj bistveni vidik. Izgradnja dispozicij za potrebe zadeva, kot smo že videli, problem razvoja motivacijske strukture posameznika. Prav ta pa ima po Parsonsovem mnenju prednost pred izgradnjo kognitivne strukture; motivacijska stabilnost je namreč predpogoj za sleherno kompleksnejše učenje (npr. interiorizacijo ali kognitivno učenje v ožjem smislu - cf. Parsons, Bales 1956:138 in dalje). Prav zato, da bi se ta ključna stabilnost motivacijske strukture zagotavljala, mora socializacija tudi potekati postopno in kontinuirano; to pomeni predvsem, da se morajo najprej interiorizirati enostavnejši objekti in odnosi interakcije; šele, ko so ti ustrezno interiorizirani v stabilno motivacijsko strukturo, lahko pride do naslednje faze interiorizacije kompleksnejših objektov in vzorcev interakcije (cf. Parsons, Bales 1956: 108 in dalje).

Diferenciacija dispozicij za potrebe ima v Parsonsovem modelu socializacije na mikro nivoju status rezultatov uspešnega poteka socializacijskega procesa. Gre namreč za naslednjo zvezo: struktura personalnega sistema je bistveno določena s strukturo dispozicij za potrebe; te pa so po svoji strani spet določene z načinom interiorizacije in socialnim učenjem. Uspešna socializacija na mikro ravni je tista, ki nakazani problem razreši v smislu omenjene "formule transformacije": ki torej pričakovanja v zvezi s socialnimi vlogami "prelije" v dispozicije za potrebe personalnega sistema.

3. ODMIKI OD IDEALNEGA POTEKA SOCIALIZACIJE NA MIKRO RAVNI

a) Trije tipi odstopanj

Videli smo, kako se v Parsonsovem modelu socializacije konstituira idealno sovpadanje personalnega sistema s sistemom vlog. Seveda pa gre v opisanem primeru le za idealni model socializacije, od katerega pa prihaja v realnosti do vrste odstopanj. Izpostaviti bi bilo mogoče vsaj tri osnovne skupine teh odstopanj: prvič idealna socializacija spodleti; drugič socializacija sicer ne spodleti, se pa spremeni socialna situacija; tretjič socializacija ne spodleti, socialna situacija se ne spremeni, posameznik pa se ne vede skladno z lastno vlogo (cf. Frey 1974:13; Parsons 1951:205-206).

Prva vrsta motenj se sama konstituira skozi socializacijo. S tem v zvezi bi bilo mogoče govoriti o neustreznih, nepopolnih oziroma neadekvatnih socializacijah. Adekvatna je tista socializacija, ki posameznika na prej opisani način usposobi za realizacijo socialnih vlog. Socializacija, ki tega ne omogoči, je neadekvatna. Neadekvatno usposabljanje za vsebino socialnih vlog lahko po Parsonsovem mnenju zadeva dve ravni. Občo raven bazične osebnosti na eni strani; ter specifično raven, ki je vezana na vsebino povsem konkretnih socialnih vlog (situacijska specifikacija socialnih vlog) (cf. Parsons 1951:235-243). V obeh primerih pa rezultira v to, da akter ne ustreza pričakovanjem v zvezi z lastno vlogo, kar onemogoča realizacijo uravnotežene inter-

akcije. Torej je pri neadekvatni socializaciji bistveno to, da posamezniku ni bila prenešana adekvatna vsebina njegove socialne vloge (oz. vloge), s katerimi se (kasneje) sreča; posameznik ne pozna pravil, orientacij, vrednot idr., kar je za vlogo, v kateri se nahaja, tipično (ibid.: 205). Ni, povedano drugače, seznanjen s "pravili igre" in v vlogi ne ve, kaj početi. Zato njegovo vedenje kaže znake deviantnosti, ki jo Parsons s tem v zvezi jasno loči od variranja vsebine socialnih vlog (cf. ibid.: 239).

Kriterij adekvatnosti socializacije je torej kriterij njene funkcionalnosti za obstoječi sistem vlog. Ali povedano drugače: adekvatna je lahko vsaka socializacija, če ustreza širšemu socialnemu sistemu. Elementi socializacijskega procesa kot taki pri tem ne igrajo nobene vloge (cf. Parsons 1951:236-321; cf. Parsons, Bales 1956:254-267).

Druga vrsta odstopanja od idealnega modela pa izhaja iz spreminjanja same socialne situacije. Parsons namreč, kot smo že videli, predpostavlja permanentno spreminjanje socialne situacije kot normalno stanje socialnega sistema (cf. Parsons 1951:27). Vsaka sprememba socialne situacije pa pomeni tudi spremembo pogojev za doseganje ravnotežja v interakciji in v socialnem sistemu. Pride natančno do situacije, ki smo jo ob problemu ravnotežja že omenjali: orientacije glede določenih socialnih vlog, ki so bile prej optimalne, saj so zagotavljale doseganje ravnotežja, to v spremenjeni situaciji niso več. Postanejo lahko celo disfunkcionalne in vodijo v deviantno vedenje. Socializacija v tem primeru ni na "ravni" socialnih sprememb, ampak za njimi zaostaja.

Pri tretji skupini odstopanj pa gre za adekvatno socializacijo, za nespremenjeno socialno situacijo in za z vlogo neusklajeno vedenje posameznika. Posameznik se vede deviantno, pa ne zato, ker bi ne "poznal pravil igre", niti ne zato, ker bi se spremenila socialna situacija. Tu gre praviloma za neusklajenost pričakovanega vedenja akterja s potrebami njegovega personalnega sistema. Parsons za obstoj takšne neusklajenosti vidi serijo razlogov, ki so vezani predvsem na za socializacijo nujno variabilno realizacijo mikro-socializacijskega nivoja (cf. Parsons 1951:235-243). Deviantno vedenje je v tem primeru torej notranje motivirano (cf. Parsons 1951:206). Prav tu pride do izraza ključnost Parsonsovega zakona inercije, in to tako v smislu razumevanja razlogov za deviantnost, kot tudi v smislu razumevanja ustreznega tipa socialne kontrole (cf. Parsons 1951:204-205).

Kadar torej socializacija na katerega od zgoraj omenjenih načinov spodleti, se morajo sprožiti mehanizmi socialne kontrole, ki naj deviantne rezultate le-te zadržijo v tistih mejah, ki so za socialni sistem še sprejemljive (cf. ibid.: 206). Pri tem pa Parsons opozarja, da je tudi takšno realiziranje socialne kontrole socializacijsko pogojeno.

b) Odnos socializacije in socialne kontrole

Da pa bi bilo to pogojenost sploh mogoče razumeti, se je treba za trenutek ustaviti ob Parsonsovem razumevanju osnovnega odnosa med socializacijo in socialno kontrolo. Pri tem je važno upoštevati dvoje: prvič, da procesi socializacije in procesi socialne kontrole niso isti; in drugič, da se ti procesi izjemno tesno prepletajo.

Razliko med procesoma tvori njuna drugačna povezanost s procesi doseganja ravnotežja. Socializacija je mehanizem vzpostavljanja ravnotežja (je, če smemo tako reči, dejavnik ravnotežja); socialna kontrola pa je dejavnik ponovnega vzpostavljanja porušenega prvotnega ravnotežja (cf. Parsons 1951:250). V tem smislu je socializacija primarnejša od socialne kontrole.

Po drugi strani pa med obema procesoma obstaja izjemno tesna veza. Intrapersonalna socialna kontrola se vzpostavlja kot del socializacijskega procesa; isto velja za tiste elemente interpersonalne socialne kontrole, ki zadevajo motivacijsko strukturo akterjev. V tem smislu Parsons sam pravi: "Obstaja tako tesna povezanost med procesi socializacije in socialne kontrole, da lahko določene poteze procesov socializacije vzamemo za referenčno točko pri razvijanju ogrodja analize procesov kontrole. Preventivni ali preprečevalni vidiki socialne kontrole sestojijo iz procesov, ki usmerjajo akterja, da ne sodeluje v procesih deviance. Ti procesi tvorijo v njegovem učenju os, kako naj ne, ne pa os, kako naj deluje - v pozitivnem smislu socializacije ... Morda leži ključ za odnos obeh procesov v dejstvu, da oba - tako socializacija kot socialna kontrola - gledano z enega zornega kota, tvorita bistvo procesov usklajevanja napetosti, pri čemer pa se napetosti lahko končajo kot deviantne motivacije, ali pa so kasnejše napetosti, kot je to že bil slučaj s prejšnjimi napetostmi, usmerjene pod pritiskom že urejenih deviantnih motivacij v sistem." (Parsons 1951:298).³⁵

c) Socializacijska pogojenost socialne kontrole

Če bi na tej osnovi zdaj vendarle poskušali konkretizirati socializacijsko pogojenost socialne kontrole, potem bi bilo treba izpostaviti vsaj naslednje:

Prvič: kot smo videli, je za Parsonsovo razumevanje socialne kontrole bistveno, da je vezana na posameznikovo motivacijsko strukturo (cf. Parsons 1951:206). To pa pomeni, da je vzpostavljena skozi proces internalizacije kot centralni proces socialnega učenja, s tem pa tudi socializacije (na mikro ravni). To velja seveda tako za intrapersonalno, kot tudi za interpersonalno socialno kontrolo. Vendar pa vez, ki jo vsaka od obeh tipov socialne kontrole realizira s procesom socializacije, ni docela identična.

Intrapersonalna socialna kontrola socializacijski proces zadeva, če smemo tako reči, "direktno". Gre za to, da se skozi socializacijo orientacije, tipične za določene socialne vloge, tako močno internalizirajo v osebnostno strukturo posameznika, da postanejo (normativni) standardi, ki akterja ali odvrčajo od deviantnih izbir ali pa v primeru takšnih izbir sprožajo mehanizme notranjega kaznovanja. Ker imajo v tem procesu osrednjo vlogo mehanizmi, kot npr. Nad-Jaz, mehanizmi potiskanja ipd., gre pri intrapersonalni kontroli torej za to, da so socializacijsko obvladani sami procesi notranje dinamike personalnega sistema. Prek teh mehanizmov vzpostavljen stik med socializacijo in socialno kontrolo je seveda idealni cilj tako prvega, kot tudi drugega procesa.

Pri interpersonalni socialni kontroli pa se zveza s socializacijskim procesom realizira po drugačnem obrazcu; ne gre več zato, da bi posameznik odstopal od deviantnosti zaradi pritiska svoje lastne notranje instance (npr. Nad-jaza), temveč od deviantnega vedenja odstopi zaradi zunanjega pritiska alterja. Ta tip socialne kontrole pa seveda predpostavlja drugačen tip konformnosti od prvega: ne gre več za problem

35 Podobnost procesa socialne kontrole in socializacije posebej izstopi na mikro ravni socializacijskega procesa. To sovpadanje je tolikšno, da je dejansko težko ločiti instance enega od instanc drugega; prej gre za to, da iste instance vršijo tako funkcijo socializacije kot tudi socialne kontrole (cf. Parsons 1964:82-92, 114, 301 idr.). Najlepše je to razvidno iz Parsonsovega povezovanja procesov socialnega učenja in socialne kontrole (cf. Parsons 1951:299 in dalje; Parsons, Bales 1956:39). Lažje pa je to ločevanje na ravni socialnega sistema (cf. Frey 1974:15), kjer je (vsaj za silo) možna ločitev institucij socializacije (npr. šola, cerkev, mediji itd.) od institucij socialne kontrole (pravni sistem, zapori itd.).

konformnosti do določenih instanc personalnega sistema ("notranja" konformnost), temveč gre za problem "zunanje" konformnosti. Je pa uspešnost tega tipa konformnosti pogojena s socializacijo v dvojnem smislu. Najprej s tem, da je uspešna socializacija alterja v interakciji pogoj za realizacijo tega tipa socialne kontrole; s socializacijskega zornega kota gre tu za širitev istih mehanizmov, ki obvladajo intrapersonalno socialno kontrolo tudi na interakcijskega partnerja. Po drugi strani pa mora s strani "kršilca" obstajati pripravljenost, da se pod zunanjim pritiskom popusti, ukloni in da se ponovno prevzame normirana orientacija vlog; ta pripravljenost pa je seveda lahko (ali celo praviloma je) v popolnem nasprotju z delovanjem intrapersonalne socialne kontrole. Z vidika dispozicij za potrebe namreč zadeva nek povsem drugi spekter kot intrapersonalna socialna kontrola - namreč spekter adekvatnosti (cf. Parsons, Bales 1956:149). Je pa seveda tudi ta spekter dispozicij za potrebe rezultat socialnega učenja, torej socializacije.

To s strani socializacije notranje obvladovanje mehanizmov tako intra- kot tudi interpersonalne socialne kontrole pa seveda omogoča razumeti tudi doseg in težo vračunanih odstopanj od idealnega poteka socializacijskega procesa. Nakazani trije odmiki od idealnega poteka socializacije namreč predpostavljajo, da jih je mogoče "obvladati" s socialno kontrolo. To pa pomeni posredno seveda spet s socializacijo.

d) Problem "resnično spodletele" socializacije

Povedano pa navaja spet na vsaj dve skupini sklepov. Najprej seveda na tiste, da socializacija, v kolikor pride do katerega od treh tipov odstopanj, še ni spodletele socializacija v pravem pomenu te besede. Problem resnično spodletele socializacije se "začne" šele takrat, ko je le-ta tako neuspešna, da ne realizira pogojev za delovanje socialne kontrole.

Drugič pa seveda na tiste, da v vseh treh primerih odmikov od idealnega poteka socializacije obstajajo socializacijski mehanizmi regulacije teh spodrseljavev. Za prva dva primera je to seveda predvsem mehanizem ponovnega socialnega učenja. Ali kot pravi Parsons za drugi tip odmikov dobesedno: "za spremembe v situaciji kot takšni je mogoče reči, da predstavljajo nove probleme učenja in to sodi v okvir socializacije" (Parsons 1951:205-206).

Za najtežji, notranje motivirani tip odstopanj, pa prideta v poštev predvsem intra- in interpersonalna socialna kontrola.

4. KONKRETIZACIJA SCHEME AGIL ZA SOCIALIZACIJSKI PROCES

V zvezi s socializacijskim procesom Parsons shemo AGIL uporabi na treh ravneh; na ravni celotnega procesa socializacije; na ravni posameznih socializacijskih faz; in na ravni posamičnega akta socialnega učenja.

Celoten proces socializacije Parsons razume kot proces spiralnih ciklov, ki na vedno višjem nivoju ponavljajo osnovno shemo posamezne faze socializacije. Pri tem so osnovne faze tega spiralnega cikla urejene med seboj v odnosu sheme AGIL. Se pa redosledje faz v odnosu socializacijskih faz obrne, tako da poteka v obratnem vrstnem redu kot v primeru večine drugih dinamičnih procesov (začne se pri "L" in poteka v obratni smeri urinega kazalca, proti "A"). Tako ima oralna faza v poteku celotnega socializacijskega procesa status "L" (latentnega vzdrževanja vzorca); faza ljubezenske

odvisnosti od matere status "I" (integracija); faza latence status "G" (doseganja cilja); in faza zrelosti status "A" (adaptacije). Ti statusi so za razumevanje dinamike med fazami socializacije odločilnega pomena.

Faze med sabo ločujejo štirje krizni prehodi (oralni, analni, ojdipovski in adolescenca), ki so konstitutivni za realizacijo funkcij, ki jih vsaka od faz vrši v procesu socializacije. Po tej logiki pri Parsonsu krize psihoseksualnega razvoja predstavljajo tudi socializacijske krize (cf. Parsons, Bales 1956:41).

Poteka pa tudi notranja dinamika vsake od posamičnih socializacijskih faz po shemi AGIL, v enakem redosledu, kot smo ga opisali že za sosledje faz socializacije. Vsaka faza socializacije se prične s stanjem latence "L", stanjem doseženega ravnotežja iz prejšnje socializacijske faze. Spremembe v socialni situaciji to ravnotežje podrejo in vsaka faza socializacije predstavlja v bistvu proces ponovne vzpostavitve tega ravnotežja prek faze integracije ("I"), doseganja cilja ("G") in adaptacije ("A"). Socializacija tako napreduje skozi sosledje faz, ki se "poženejo" s tem, da stari prilagoditveni obrabi več ne ustrezajo novim situacijam, kar zahteva ponovni proces učenja (cf. Parsons, Bales 1956:42,65). Zaporedje teh procesov je v vseh fazah socializacije isto; seveda pa so problemi, ki jih vsaka faza socializacije skozi potek teh faz razrešuje, bistveno različni in v bistvu ustrezajo mestu, ki ga ima vsaka faza v shemi AGIL celotnega socializacijskega procesa.

Vendar pa uporabnost sheme AGIL za opis dinamike socializacijskega procesa s tem še ni izčrpana. Shema AGIL namreč, kot smo že videli, po Parsonsovi zastavitvi velja tudi za vsak posamičen akt socialnega učenja. Tudi tu je vrstni red faz identičen prej opisanemu. Če povedano konkretiziramo s fazami učenja, ki smo jih pri analizi vsebine socializacijskega procesa na mikro ravni že analizirali, bi to pomenilo naslednje: faza permissivnosti zaseda v shemi mesto "L"; faza podpore mesto "I"; faza odklonitve recipročnosti mesto "G"; in faza manipulacije z nagradami mesto "A".³⁶

Struktura socializacijskega procesa bi v tem smislu pomenila ponavljanje sheme AGIL od vsake posamične faze učenja, preko strukture posamičnih faz socializacije in preko strukture celotnega procesa socializacije; socializacija je tako razumljena kot izmenjavanje stanj destabilizacije in stabilizacije na vedno višji ravni (cf. Parsons, Bales 1956:42).

REFERENCE

- Alexander J. C., 1984: *Theoretical Logic in Sociology*. Vol. 4: The Modern Reconstruction of Classical Thought; Talcott Parsons. London, Melbourne, Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Alexander J. C., 1985: Introduction. V: Alexander J. C. (ed.). 1985. str. 7-21.
- Alexander J. C. (ed.). 1985: *Neofunctionalism*. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage.
- Bailey K., 1984: *Beyond Functionalism: Towards a Nonequilibrium Analysis of Complex Social System*. V: *British Journal of Sociology*, Vol. XXXV, No. 1, str. 1-19.
- Baldwin A. L., 1961: *The Parsonian Theory of Personality*. V: Black M. (ed.). 1961, str. 153-191.
- Baldwin A. L., 1974 (1967): *Theorien primärer Sozialisationsprozesse*. Band I, II. Weinheim, Basel: Beltz.
- Berger P. L., Luckmann T., 1976 (1966): *The social Construction of Reality*. Harmondsworth: Penguin Books.

³⁶ Parsons pa shemo AGIL postavi tudi v zvezo z razvojem dispozicij za potrebe (kot rezultatom procesa socialnega učenja); podrobneje primerjaj *An Approach to Psychological Theory in Terms of the Theory of Action*, (1959:637), kjer je ta zveza vzpostavljena preko "pattern variables".

- Black M. (ed.), 1961: *The Social Theories of Talcott Parsons*. London, Amsterdam: Feffer & Simons.
- Brandenburg A. G., 1971: *Systemzwang und Autonomie*. Düsseldorf: Gütersloh.
- Bronfenbrenner U., 1961: *Parsons' Theory of Identification*. V: Black M. (ed.), str. 191-214.
- Busch H.-J., 1985: *Interaktion und innere Natur: sozialisationstheoretische Reflexionen*. Frankfurt/Main, New York: Campus.
- Clausen J. A., 1973: *A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research*. V: Clausen J. A. (ed.), 1973, str. 18-73.
- Clausen J. A., 1973a: *The Organism and Socialization*. V: Scarr-Salapatek S., Salapatek P. (eds.), 1973, str. 3-18.
- Clausen J. A., 1973b (1968): *Perspectives in Child Socialization*. V: Clausen J. A. (ed.), 1973, str. 130-182.
- Clausen J. A. (ed.), 1973 (1968): *Socialisation and Society*. Boston: Little, Brown & Co.
- Danziger K., 1974: *Socialization*. Düsseldorf: Schwann.
- Fend H., Hurrelmann K., 1986: *Zur Einführung: Sozialisation und Persönlichkeitsentwicklung*. V: *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, Jahrgang 6, Heft 1, str. 1-5.
- Frey H. - P., 1974: *Theorie der Sozialisation*. Stuttgart: F. Enke.
- Geissler R., 1979: *Die Sozialisationslehre von Talcott Parsons*. V: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 1979, No. 31, str. 267-282.
- Geulen D., 1982 (1980): *Die historische Entwicklung sozialisationstheoretischer Paradigmen*. V: Hurrelmann K., Ulich D., 1982, str. 15-50.
- Gilgenmann K., 1986: *Autopoiesis und Selbstsozialisation. Zur systemtheoretischen Rekonstruktion von Sozialisationslehre*. V: *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, Jahrgang 6, Heft 1, str. 71-91.
- Gottschlach W., 1985: *Sozialisation*. Basel: Beltz.
- Gottschlach W., Neumann-Schönwetter M., Soukup G., 1971: *Sozialisationsforschung. Materialien, Probleme, Kritik*. Frankfurt/Main: Fischer.
- Griese H., M., 1976: *Soziologische Anthropologie und Sozialisationstheorie*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Habermas J., 1973: *Stichworte zu einer Theorie der Sozialisation*. V: Habermas J., 1973a, str. 118-195.
- Habermas J., 1973a: *Kultur und kritik*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Habermas J., 1981: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band 2. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Hurrelmann K., 1978 (1976): *Gesellschaft, Sozialisation und Lebenslauf*. V: Hurrelmann K. (Hrsg.), 1978, str. 15-34.
- Hurrelmann K., 1986: *Einführung in die Sozialisationstheorie*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Hurrelmann K. (Hrsg.), 1978 (1976): *Sozialisation und Lebenslauf*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.
- Hurrelmann K., Ulich D. (Hrsg.), 1982 (1980): *Handbuch der Sozialisationsforschung*. Weinheim, Basel: Beltz.
- Hurrelmann K., Mürmann M., und Wissinger J., 1986: *Persönlichkeitsentwicklung als produktive Realitätverarbeitung. Die interaktions- und handlungstheoretische Perspektive in der Sozialisationsforschung*. V: *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, Jahrgang 6, Heft 1, str. 91-110.
- Jensen S. (Hrsg.), 1976: *Talcott Parsons. Zur Theorie sozialer System*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Joas H., 1982 (1980): *Rollen- und Interaktionstheorien in der Sozialisationsforschung*. V: Hurrelmann K., Ulich D., str. 147-161.
- Langenheder W., 1976: *Theoretische Überprüfung einiger Sozialisationshypothesen mit Hilfe einer allgemeinen Handlungstheorie*. V: Ehrhardt K. J., Frey H. - P., Langenheder W., Schottmann U., Seel H. - J. (Hrsg.), 1976, str. 59-83.
- Liegle L., 1982 (1980): *Kulturvergleichende Ansätze in der Sozialisationsforschung*. V: Hurrelmann K., Ulich D., 1982, str. 197-226.
- McCarthy T., 1984: *The Critical Theory of Jürgen Habermas*. Cambridge: Polity Press.
- Mühlbauer K. R., 1980: *Sozialisation*. München: Fink.
- Parsons T., 1945: *The Present Position and Prospect of Systematic Theory in Sociology*. V: Gurwitsch G., Moore W. E. (eds.), 1945, str. 31-64.
- Parsons T., 1951: *The Social System*. Glencoe, Illinois: Free Press.
- Parsons T., 1954: *Psychology and Sociology*. V: Gillin J. P. (ed.), 1954, str. 67-102.
- Parsons T., 1959: *An Approach to Psychological Theory in Terms of The Theory of Action*. V: Koch S. (ed.), 1959, str. 612-711.
- Parsons T., 1961: *The Point of View of the Author*. V: Black M. (ed.), 1961, str. 311-364.
- Parsons T., 1961a: *Afterword*. V: Black M. (ed.), 1961, str. 364-370.
- Parsons T., 1961b: *Social Structure and the Development of Personality*. V: Kaplan B. (ed.), 1961, str. 165-201.
- Parsons T., 1964: *Social Structure and Personality*. London: Free Press.

- Parsons T., 1964a: Systematische Theorie in der Soziologie. Gegenwärtiger Stand und Ausblick. V: Rüschemeyer D. (Hrg.), 1964, str. 31-65.
- Parsons T., 1969 (1961): Pregled društvenog sistema. V: Parsons T., Shils E., Naegle K. D., Pitts J. R. (ur.), str. 34-84.
- Parsons T., 1976 (1958): Zur Allgemeinen Theorie in der Soziologie. V: Jensen S. (Hrg.), 1976, str.85-121.
- Parsons T., 1976a (1966): Der Begriff der Gesellschaft: Seine Elemente und ihre Verknüpfungen. V: Jensen S. (Hrg.), 1976), str. 121-161.
- Parsons T., 1976b (1968): Sozialsysteme. V: Jensen S. (Hrg.), 1976, str. 275-307.
- Parsons T., 1977: Social System and the Evolution of Action Theory. New York, London: Free Press & Macmillan.
- Parsons T., 1980: Der Stellenwert des Identitätsbegriffs in der allgemeinen Handlungstheorie. V: Döbert R., Habermas J., Nunner-Winkler G. (Hrg.), 1980, str. 68-90.
- Parsons T., 1982 (1959): The School Class as a Social System. V: Socialization and Schools, 1982, str. 297-318.
- Parsons T., Ackerman C., 1976: Der Begriff "Sozialsystem" als Theoretisches Instrument. V: Jensen S. (Hrg.), 1976, str. 69-85.
- Parsons T., Kroeber A. L., 1958: The Concepts of Culture and of Social System. V: American Sociological Review, 1958, October, str. 582- 584.
- Parsons T., Platt G. M., 1974: The American University. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Parsons T., Platt G. M., 1978: Alter, Sozialstruktur und Sozialisation in der Studienphase. V: Hurrelman K. (Hrg.), 1978, str. 186-203.
- Parsons T., Shils E.A. (eds.), 1959 (1951): Toward a General Theory of Action. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Parsons T., Smelser N. J., 1957: Economy and Society. London: Routledge & Kegan Paul.
- Parsons T., Whyte W., 1961: The Link Between Character and Society. V: Lipset S. M., Lowenthal L. (eds.), 1961, str. 89-136
- Parsons T., Bales R. F., Shils E. A., 1953: Working Papers in the Theory of Action. New York: Free Press.
- Parsons T., Bales R. F. (ed.), 1956 (1955): Family, Socialization and Interaction Process. London: Routledge & Kegan Paul.
- Parsons T., Shils E., Naegle K. D., Pitts J. R. (eds.), 1969 (1961): Teorije o društvu. I. in II. del. Beograd: V. Karadžić.
- Pitts J. R., 1969: Uvod V: Parsons T., Naegle K. D., Pitts J. R. (eds.), 1969: str. 651-682.
- Reichwein R., 1970: Sozialisation und Individuation in der Theorie von Talcott Parsons. V: Soziale Welt, Jg. 21/22, Heft 2, str. 161-185.
- Scarr-Salapatek S., Salapatek P. (eds.), 1973: Socialization. Columbus, Ohio: C. E. Merrill, Bell & Howel.
- Schlottmann U., 1976: Makrosoziologische Ansätze zur Erklärung von individuellen Verhalten. V: Ehrhardt K. J., Frey H.-P., Langenherder W., Schottmann U., Seel H. -J. (Hrg.), 1976, str 134-154.
- Schwanenberg E., 1970: Soziales Handeln - Die Theorie und ihr Problem. Stuttgart, Wien: H. Hubner Bern.
- Silbereisen R., 1986: Entwicklungs als Handlung in Kontekst. Entwicklungs-probleme und Problemverhalten im Jugendalter. V: Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie, Jg. 6, Heft 1, str. 29-47.
- Tillmann K. - J., 1989: Sozialisationstheorie. Reinbek bei Hamberg: Rowohlt.